

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Ἄμαλλιας Σπουρλάκου - Εὐτυχιάδου, *Ἡ Παναγία Θεοτόκος τύπος χριστιανικῆς ἀγιότητος — Συμβολή εἰς τὴν ὀρθόδοξον τοποθέτησιν ἔναντι τῆς ρωμαιοκαθολικῆς Ἀσπίλου Συλλήψεως καὶ τῶν συναφῶν αὐτῇ δογμάτων*, Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορικᾷ ὑποβληθεῖσα εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1990, σχ. 8ον, σελίδες 662.

Ἡ ὀγκώδης διατριβὴ αὕτη, ἐκτὸς τοῦ Προλόγου (σ. θ' ἐξ.), τῶν Συντηρήσεων-Βραχυγραφιῶν (σ. ιγ' ἐξ.) καὶ τῆς Εἰσαγωγῆς (σ. 1 ἐξ.), περιλαμβάνει δύο μέρη:

Τὸ Α' μέρος (σ. 23-178) ἀποτελεῖ συστηματικὴν ἐκθεσιν τοῦ «Μαριολογικοῦ προβλήματος» ἰδίᾳ ἐξ ἐπόψεως συμβολικῆς. Οὕτως ἐν μὲν τῷ Α' κεφ. (σ. 23 ἐξ.) παρουσιάζεται ἡ πρὸς τὸ δόγμα συνάρτησις τῆς Μαριολογίας τόσον ἐξ ἐπόψεως ρωμαιοκαθολικῆς, ὅσον καὶ ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου. Τὸ Β' κεφ. (σ. 36 ἐξ.) ἀναφέρεται εἰς τὸ περιεχόμενον τῆς Ὀρθοδόξου Μαριολογίας, προβάλλον ἀφ' ἐνὸς τὴν Μαρίαν ὡς Θεοτόκον, ἀφ' ἐτέρου τὴν Μαρίαν ὡς Ἀειπάρθενον, τρίτον τὴν Μαρίαν ὡς Παναγίαν καὶ τέταρτον τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου. Τὸ Γ' κεφ. (σ. 93 ἐξ.) καθιστᾷ σαφῆ τὴν ρωμαιοκαθολικὴν παρέκκλισιν ἐκ τῆς περὶ Θεοτόκου ὀρθοδόξου πίστεως, ἔνεκα τῆς ὁποίας παρεκκλίσεως διευτώθησαν νέα δόγματα. Εἰδικώτερον παρουσιάζονται κατ' ἄριστον κριτικὸν τρόπον αἱ ρωμαιοκαθολικαὶ ἀπόψεις περὶ τῆς Θεοτόκου ὡς συλλυτρωτρίας (Corredemptrix), περὶ τῆς Θεοτόκου ὡς Μητρὸς τῆς Ἐκκλησίας (Mater Ecclesiae), περὶ τῆς Ἀσπίλου Συλλήψεως τῆς Θεοτόκου (Conceptio Immaculata) καὶ περὶ τῆς Μεταστάσεως τῆς Θεοτόκου (Assumptio).

Τὸ Β' μέρος (σ. 179 ἐξ.) παρουσιάζει λιαν εὐστόχως τὴν ἀνθρωπολογικὴν ὄψιν τοῦ Θεομητορικοῦ δόγματος περὶ τῆς Μαρίας ὡς ἁγίας Θεοτόκου. Εἰδικώτερον τὸ Α' κεφ. (σ. 181 ἐξ.) ὁμιλεῖ διὰ τὰς ἐξ ἐπόψεως ἀντικειμένου ἀνθρωπολογικὰς προϋποθέσεις τῆς ἀγιότητος τῆς Θεοτόκου, ἐπισημαῖνον ἀφ' ἐνὸς τὸν παγκόσμιον χαρακτήρα αὐτῆς, ἀφ' ἐτέρου τὰς πρὸς ἀγιότητα δυνατότητας τοῦ μεταπτωτικοῦ ἀνθρώπου, τρίτον τὸ «ἐν Χριστῷ» μυστήριον τοῦ ἀνθρώπου πρὸ Χριστοῦ καὶ τοὺς εὐηρεσθηκότας τῆς προχριστιανικῆς ἐποχῆς καὶ τέταρτον τὴν κένωσιν τοῦ Θεοῦ Λόγου. Τὸ Β' κεφ. (σ. 321 ἐξ.), ἀναφερόμενον εἰς τὰς ἐξ ἐπόψεως ὑποκειμένου προϋποθέσεις τῆς ἀγιότητος τῆς Θεοτόκου, ὁμιλεῖ ἀφ' ἐνὸς διὰ τὸν ἐν τῇ Θεοτόκῳ μεταπτωτικὸν ἀνθρώπον, ἀφ' ἐτέρου διὰ τὴν κατ' ἐκλογὴν ἀνάδειξιν τῆς Παρθένου Μαρίας εἰς Θεοτόκον καὶ τρίτον διὰ τὴν οὐσίαν καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐν τῇ Θεοτόκῳ ἀγιότητος. Τὸ Γ' κεφ. (σ. 438 ἐξ.), ἐρευνῶν τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ προετοιμασίαν τῆς Παρθένου Μαρίας διὰ τὸ ἔργον τῆς Θεομήτορος, καθιστᾷ φανεράς τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τοῦ προορισμοῦ τῆς Παρθένου Μαρίας καὶ τὰς ἐμμέσους καὶ ἀμέσους φάσεις τῆς προετοιμασίας αὐτῆς.

Ἡ Διατριβὴ κατακλείεται διὰ τῶν Συμπερασμάτων (σ. 627 ἐξ.) καὶ διὰ τῆς κατ' ἐκλογὴν Βιβλιογραφίας (σ. 635 ἐξ.)

*

Καὶ ἐκ τῆς περιληπτικῆς αὐτῆς ἐκθέσεως τοῦ περιεχομένου τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος Διατριβῆς καθίσταται προφανὴς ἡ σπουδαιότης αὐτῆς, ἥτις δὲν ἐγράφη ἐν ἀρριβιστικῇ σπουδῇ, ἀλλ' εἶναι καρπὸς μακροχρονίου ἐνδελεχοῦς ἐρευνητικῆς ἐργασίας τῆς συγγραφέως κυρίας Σπουρλάκου - Εὐτυχιάδου, ἥτις, ἐργασθεῖσα ἐπιμελέστατα καὶ μετὰ πολλῆς ὑπο-

μονῆς, παρουσίασε τὸν καρπὸν τοῦ μόχθου τῆς, ὅστις συμβάλλεται ἐν μεγάλῳ μέτρῳ «εἰς τὴν κάλυψιν ἐνίων κενῶν τῆς περὶ τὸ πρόσωπον τῆς Θεομητόρος ὀρθοδόξου θεολογικῆς ἐρεύνης» (σ. 20), εἰς τὴν ὁποίαν ἐξαίρετοι συμβολαὶ —πρὸς καταπολέμησιν τῶν ρωμαιοκαθολικῶν δογμάτων— παρουσιάσθησαν κατὰ τὸ παρελθὸν ὑπὸ τῶν Καθηγητῶν Ἄμ. Ἀλ. βιζάτου, Π. Μπρατσιώτου, Π. Τρεμπέλα, Ἰ. Καρμίρη, Ἰ. Καλογήρου, Μ. Φράντου καὶ ἄλλων. Ἡ Διατριβὴ τῆς κ. Σπουρλάκου - Εὐτυχιάδου, ἐπιστρατεύουσα ἐναντίον τῶν ρωμαιοκαθολικῶν ἀπόψεων τὴν εὐστοχον ἐξαντλητικὴν καὶ διονυχιστικὴν χρῆσιν τῶν σχετικῶν πατερικῶν καὶ ὑμνογραφικῶν περικοπῶν καὶ ἐρμηνεύουσα ταύτας εὐστόχως, προσθέτει εἰς τὴν Ὀρθόδοξον Βιβλιογραφίαν μίαν συστηματικὴν περὶ τῆς Θεομητόρος μελέτην, ἥτις κατοχυροῖ δογματικῶς τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν περὶ τῆς ἀγιότητος τῆς Θεοτόκου καὶ παρουσιάζει ἐπιτυχῆ λύσιν τοῦ οὐχὶ μόνον ἐν τῇ Ρωμαιοκαθολικῇ Δύσει, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Ὀρθόδοξῳ Ἀνατολῇ ὑφισταμένου ἐν πολλοῖς προβλήματος τῆς κατανοήσεως τῆς ἀγιότητος ταύτης ἐν συναρτήσει πρὸς τὰς ἐπιπτώσεις τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος ἐν τῇ πρὸ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ περιόδῳ τοῦ βίου τῆς Παναγίας. Ἡ σ., ἀποκρούουσα τὰ ρωμαιοκαθολικὰ δόγματα, θέτει εὐστόχως ἐν ἀλληλουχίᾳ καὶ συσχετισμῷ τὰ τρία θεομητορικὰ δόγματα—θεία μητρότης, ἀειπαρθενία, καθ' ὑπεροχὴν ἀγιότης—, συνδέουσα τὴν χριστολογικὴν πρὸς τὴν ἀνθρωπολογικὴν καὶ ἐκκλησιολογικὴν διάστασιν καὶ ἀποδεικνύουσα τὴν ὑφισταμένην ὄντολογικὴν ἐξομοίωσιν πιστῶν Χριστιανῶν καὶ Θεοτόκου, καθ' ἣν ἰσχύει σταθερῶς πάντοτε ἡ αὐτὴ ἀρχὴ τῆς ἀγιότητος, ἥτις εἶναι σύνδρομον δύο παραγόντων, τῆς θείας Χάριτος καὶ τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως. Χαρακτηριστικῶς ἡ Διατριβὴ τῆς κ. Σπουρλάκου - Εὐτυχιάδου καταλήγει γλαφυρῶς ὡς ἐξῆς: «Τὸ συναγόμενον συμπέρασμα περὶ τῆς δυνάμεως ἐξομοιώσεως Θεοτόκου καὶ Χριστιανῶν ἐξ ἐπόψεως ἀγιότητος δὲν σημαίνει, ὅτι ἐν τῇ ἐπιτεύξει τῆς κατ' ἄτομον ἀγιότητος δὲν ὑφίστανται διαβαθμίσεις μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς Θεοτόκου. Διαβαθμίσεις, ἄλλως τε, ὑπάρχουσι μεταξὺ τῶν Ἁγίων καὶ ἐν θλαίς ταῖς τάξεσιν αὐτῶν... Μεταξὺ ὄλων ἡ Παναγία Θεοτόκος, ἡ Κυρία ἡμῶν καὶ Δέσποινα, εἶναι ἡ ἐξαιρετος καὶ ἡ μοναδική: ἡ τῶν ἁγίων ἁγιοτέρα, τῶν ὁσίων ὁσιωτέρα, τῶν ἱερῶν ἱερωτέρα, τῶν φιλοθέων φιλοθεωτέρα, ἀπάντων μεῖζων, μετὰ τὸν Χριστὸν τῶν πάντων κρείττων, ἡ πάντων ὑπεραρθεῖσα τῇ καθαρότητι, ὄντως ἀγνή μετὰ Θεὸν ὑπὲρ ἅπαντας, ὑπέραγνος καὶ ὑπεράμωμος, ἡ ἐκ πασῶν γενεῶν μόνη παρθένος ἁγία σῶματι καὶ πνεύματι, ἡ τῶν πῶποτε θαυμασίων θαυμασιωτάτη, Ἐκκλησίας τὸ διάδημα, Ὀρθοδοξίας τὸ χάραγμα, εὐσεβείας τὸ σφράγισμα, ἀρετῆς τὸ φόρημα, δικαιοσύνης τὸ δούλωμα, τῆς Ἁγίας Τριάδος τὸ κατάλυμα, τῶν Ἁγίων Πάντων ἡ κορυφαία ἀκρότης, ἡ ἐπίλεκτος δόξα τῆς ἀνθρωπότητος, τὸ ἱερὸν θησαύρισμα τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, ἀγιασμοῦ πρυτανεῖον (κατὰ σταχυολόγησιν ἐκ τῶν πατερικῶν καὶ ὑμνογραφικῶν ρήσεων), ἡ ἀνακεφαλαίωσις καὶ ἡ πραγματοποιήσις ὄλων τῶν τύπων τοῦ ἁγίου. Δὲν ὑπῆρξεν, οὐδὲ θὰ ὑπάρξῃ ἄγιος μεῖζων τῆς Θεοτόκου, οὐδὲ ἀγιότης διαλάμπουσα ὡς τῆς Παναγίας Θεοτόκου» (σ. 633).

Θὰ ἡδύνατό τις ἴσως νὰ εἴπῃ, ὅτι ἡ παροῦσα μελέτη ὡς Διατριβὴ θὰ ἡμποροῦσε νὰ εἶναι πλέον εὐσύνοπτος, παραλείπουσα πολλὰς παρομοίας παραθέσεις ἐκ τοῦ πηγαίου πατερικοῦ ἢ ὑμνογραφικοῦ ὕλικου, ἢ παρουσιάζουσα αὐτάς ἐν συντομίᾳ. Ἀλλὰ πρέπει νὰ ἀντιπαρτηρηθῇ ὅτι ἡ μεγάλῃ ἀξία τῆς Διατριβῆς ὀφείλεται οὐ μόνον εἰς τὴν συστηματικὴν δομὴν τῆς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ὅτι αὕτη, χωρὶς νὰ διασπᾶται ἡ δομὴ τῆς, ἔχει μνημειώδη καὶ ἀρχαιακὸν χαρακτήρα, οὕσα σπουδαιότατον θεομητορικὸν ἀνθολόγιον, ὅπερ παρουσιάζει εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ ξένους ἐρευνητάς συγκεντρωμένον ἅπαν τὸ οὐσιῶδες μαριολογικὸν ὕλικόν, ὅπερ εἶναι τεθησαυρισμένον εἰς τοὺς Πατέρας καὶ ἐκκλησιαστικoὺς συγγραφεῖς καὶ εἰς τὴν Ὀρθόδοξον Ἑμνογραφίαν. Δὲν ἀπαιτεῖται προφητικὸν χάρισμα, διὰ νὰ προεἴπῃ τις, ὅτι ἐν τῷ μέλλοντι ἐπὶ πολλὰς γενεὰς ἡ ἐργασία τῆς κ. Σπουρλάκου - Εὐτυχιάδου θὰ χρησιμολογῆται ὡς βοήθημα ὑπὸ τῶν περὶ τὴν Μαριολογίαν Ἑλλήνων καὶ ξένων ἐπιστημόνων.

Ἐπειτα πρέπει νὰ ἐξάρωμεν τὸ γεγονός, ὅτι ἡ κατὰ τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας ὀρθόδοξος τοποθέτησις τοῦ θέματος παραμένει ὑπεράνω πάσης ὁμολογιακῆς σκοπιμότητος καὶ ἀποφεύγει μετὰ συνέσεως νὰ ἔχη πολεμικὴν ἢ ἀντιρρητικὴν χαρακτῆρα. «Δι' ὃ καὶ δὲν παρέλειψε νὰ συλλέξῃ καὶ παρουσιάσῃ καὶ πᾶν ὅ,τι ὀρθοδόξως διδάσκεται ὑπὸ τῶν δυτικῶν ἐκκλησιαστικῶν Πατέρων καὶ θεολόγων, ἀποκαθαίρουσα βεβαίως καὶ ἀποσφραγίζουσα τοῦτο τῆς ἐντόνου προσπάθειάς τούτων, ὅπως, ἐν κατακλείδι τοῦ θέματος, εὐρεθῶσιν οὗτοι σύμφωνοι πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτῶν ὁμολογίαν» (σ. 18).

Ἡ Διατριβή, ἐκτὸς τοῦ συμβολικοῦ καὶ δογματικοῦ χαρακτῆρος, ἔχει καὶ μεγάλην πρακτικὴν σημασίαν, ἀφ' ἑνὸς προβάλλουσα τοὺς ὀρθοδόξους πατερικούς καὶ ὑμνογραφικούς θησαυρούς καὶ ἀσκοῦσα εἰς τὴν χρῆσίν των καὶ ἀφ' ἑτέρου καθοδηγοῦσα εἰς τὴν καθ' ὕλην ἀξιοποίησιν τῆς ὀρθοδόξου διδασκαλίας ἐν τῷ καθ' ὅλου ποιμαντικῷ, κατηχητικῷ, λειτουργικῷ καὶ συγγραφικῷ ἔργῳ.

Πάντα ταῦτα δεικνύουσιν, ὅτι ἡ ὑπὸ ἀξιολόγησιν μελέτη, ἥτις διακρίνεται καὶ διὰ τὴν ἀρίστην γλωσσικὴν τῆς διατύπωσιν, εἶναι ἐξαίρετος καὶ ὅτι δικαίως ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἀπένειμε τὸν βαθμὸν «Ἀριστα» εἰς τὴν συγγραφέα τῆς, ὅταν ἀνεκέρυξε ταύτην Διδάκτορα τῆς Θεολογίας.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, 1837-1987, Ἐκατὸν πενήντα χρόνια: 2-5 Μαΐου 1987 - Ἐπετειακὲς ἐκδηλώσεις, Ἀθήνα 1990 — National and Capodistrian University of Athens: 1837-1987, one hundred and fifty years: May 2-5, 1987 Anniversary Celebrations, Athens 1990, σχ. 8ον μέγα, 326 σελίδες.

Ὁ καλλιτεχνικώτατος οὗτος τόμος παρουσιάζει τὰς γενομένας ἑορταστικὰς ἐπετειακὰς ἐκδηλώσεις, αἵτινες ὀργανώθησαν ὑπὸ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν διὰ τὴν συμπλήρωσιν ἑκατὸν πενήντα ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς του.

Ὁ Τόμος ἐν πρώτοις ἀναφέρει τὰ μέλη τῆς Τιμητικῆς καὶ τῆς Ὀργανωτικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ ἑορτασμοῦ, Πρόλογον τοῦ Πρυτάνεως κ. Μιχ. Σταθοπούλου καὶ σύντομον Χρονικὸν τῶν γενομένων ἑορταστικῶν ἐκδηλώσεων, παρουσιάζει τὰ τῆς ἐνάρεξως τῶν πανηγυρικῶν ἐκδηλώσεων (Χαιρετισμὸς τοῦ τότε Προέδρου τῆς Δημοκρατίας κ. Σαρτζετάκη — Πανηγυρικὴ ὀμιλία τοῦ Πρυτάνεως — Προσφωνήσεις ἐπισημῶν κεκλημένων — Ὀμιλία τοῦ τότε Πρωθυπουργοῦ κ. Παπανδρέου — Συγχαρητήρια μηνύματα, Ἀνακηρύξεις ἐπιτίμων διδασκτῶρων) (σελ. 1-103).

Ἐν συνεχείᾳ ὁ τόμος παρουσιάζει τὰς ἐργασίας τοῦ Ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου τῆς 4ης καὶ 5ης Μαΐου 1987, ὅπερ εἶχεν ὡς θέμα: «Πανεπιστήμιο: Μπορεῖ νὰ καλλιεργεῖται ἡ γνώση χωρὶς ταυτόχρονη καλλιέργεια καὶ τῶν ἀξιών;» («University: Can Knowledge be promoted and Values ignored?»). Μετὰ τὸν ἐκτενῆ χαιρετισμὸν τοῦ τότε Ἵπουργοῦ Ἐθν. Παιδείας καὶ Ὀρθοπεδικῶν κ. Τρίτση παρατίθενται αἱ εἰς τέσσαρας συνεδρίας γενόμεναι εἰσηγήσεις καὶ ἀναρίθμητοι παρεμβάσεις, διὰ τῶν ὁποίων ἐπισημαίνεται ἡ σχέση μετὰ τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως καὶ τῶν λοιπῶν ἀξιών καὶ ἐτονίσθη ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τῆς Ἐπιστήμης, ἵνα μὴ ἀποβῇ καταστρεπτικὴ, πρέπει νὰ συνοδεύεται ὑπὸ παραλλήλου καλλιέργειας τῶν λοιπῶν πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν ἀξιών. Ὡσαύτως ὑπὸ μερικῶν συνέδρων ἀφ' ἑνὸς ἐγένετο προσπάθεια προσδιορισμοῦ τῶν κυριωτέρων ἀξιών, τῆς προτιμῆσεως στραφείσης πρὸς τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν εἰρήνην, ἀφ' ἑτέρου ἐθίγη τὸ θέμα ἐὰν αἱ ἀξίαι εἶναι ἀπόλυτοι μετὰ καθολικῆς ἰσχύος ἢ ἐὰν εἶναι σχετικαί, ὑποκειμενικαὶ καὶ μεταβληταὶ καὶ τρίτον ἐτονίσθη, ὅτι τὰ Πανεπιστήμια πρέπει νὰ ἐξασφαλίζουν τὴν ἐλευθερίαν τοῦ διδασκτικοῦ καὶ ἑρευνητικοῦ ἔργου (σ. 104-323).

Ἐν τῇ παρεμβάσει του ὁ ὑπογραφόμενος (σελ. 296-300) ἔκρινε τὸ περιεχόμενον τῶν γενομένων εἰσηγήσεων καὶ παρεμβάσεων, τονίσας ἐκτὸς τῶν ἄλλων τὰ ἑξῆς: «Οἱ ἀξίες ἔχουν τὸ ἔσχατο θεμέλιό τους στὴν ὄντολογικὴ καὶ ἀξιολογικὴ πραγματικότητα τοῦ προσωπικοῦ Θεοῦ. Δι' αὐτὸ θὰ παρακαλοῦσα τὸν κ. Ἰγουργὸ τῆς Παιδείας νὰ ἐπιτρέψῃ νὰ κάμωμε μιὰ προσθήκη στὴν ἐκτενῆ ὀμιλία ποὺ ἔκαμε κηρῦσσοντας τὴν ἑναρξί τοῦ συμποσίου. Ὁ κ. Ἰγουργὸς τόνισε, ὅτι ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ πόλις, ποὺ ἦταν πρότυπο ὄχι μονομεροῦς προβολῆς τῆς γνώσεως, ἀλλὰ ἑναρμονίσεως τῶν θεμελιωδῶν ἀξιών, εἶχεν ἀπαραιτήτως γυμνάσιο (γυμναστήριον), ἀγορὰν καὶ στοὰν (ἢ ἀκαδημειαν) πνευματικοῦ καὶ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ. Ἄς ἐπιτραπῇ νὰ προσθέσωμε, ὅτι ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ ἀντιληψίς γιὰ τὴν πόλι ἀπαιτοῦσε ἐκτὸς καὶ πρὶν ἀπὸ αὐτὰ τὴν ὑπαρξί κέντρων θρησκευτικῆς λατρείας. Κλασσικὸ εἶναι τὸ γνωστὸ χωρίο τοῦ Πλουτάρχου: «Ἐβροῖς δ' ἂν ἐπιὼν καὶ πόλεις ἀτειχίστους, ἀγραμμάτους, ἀβασιλεύτους, ἀοίκους, ἀχρημάτους, νομίματος μὴ δεομένης, ἀπίερους θεάτρων καὶ γυμνασίων» ἀνιέρου δὲ πόλεως, καὶ ἀθέου, μὴ χρωμένης εὐχαΐς, μὴδὲ ὄρκους, μὴδὲ μαντείαις, μὴδὲ θυσίαις ἐπ' ἀγαθοῖς, μὴδ' ἀποτροπαῖς κακῶν οὐδεὶς ἐστὶν οὐδ' ἔσται θεατῆς. Ἄλλὰ πόλις ἂν μοι δοκῇ μᾶλλον ἐδάφους χωρὶς, ἢ πολιτεία τῆς περὶ θεῶν δόξης ἀναιρεθείσης παντάπασιν, σύστασιν λαβεῖν ἢ λαβοῦσα τηρῆσαι». Ἐπομένως δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ πίναξ τῶν θεμελιωδῶν ἀξιών, ποὺ νὰ μὴ συμπεριλαμβανῇ στὴν ὑψίστη θέσι τῆς ἱεραρχικῆς τους κλιμακῆς τὴν ἀξία τοῦ Ἁγίου».

Ἐπίσης προσεθέσαμεν, ὅτι «ὁ διατυπωθεὶς ἀπὸ μερικοὺς ἰσχυρισμοὺς, ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἀξίες μὲ ἀντικειμενικὴ καθολικὴ καὶ ἀπόλυτη ἰσχὺ σημαίνει προβολὴν τοῦ ἀξιολογικοῦ σκεπτικισμοῦ. Ἄλλὰ κάθε εἶδος σκεπτικισμοῦ αὐτοανακρίεται, διότι περιέχει ἐσωτερικὴ αὐτοαντίφασιν... Τὸ ὅτι δὲν συμφωνοῦν οἱ ἄνθρωποι στὸ ποῖες εἶναι οἱ θεμελιώδεις ἀξίες καὶ στὸ ποῖα εἶναι ἡ ἀντικειμενικὴ ἱεραρχικὴ διαβάθμισίς τους δὲν ὀφείλεται στὸ ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἀντικειμενικὲς καὶ ἀπόλυτες ἀξίες, ἀλλὰ στὴ διαφορετικὴ ποιότητα τοῦ ἀξιολογικοῦ μας αἰσθητηρίου καὶ στὴ διαφορετικὴ δεκτικότητά του. Στὴν περίπτωσι τῆς ἀξιολογικῆς μυοπίας ἢ τοῦ πνευματικοῦ δαλτωνισμοῦ οἱ ἀνώτερες ἀξίες ἀποκρύπτονται πλήρως ἢ ὑφίστανται παραμόρφωσι καὶ φαίνονται ὡς τυραννικὲς καὶ ἀποκρουστικὲς, ἐνῶ οἱ κατώτερες ἀξίες ἢ καὶ οἱ ἀπαξίες φαίνονται ὡς ἔλκυστικὲς καὶ ἀξιέραστες. Ἐπομένως ἡ ἀξιολόγησις τῶν πραγμάτων δὲν εἶναι ὁ δημιουργὸς ὑποκειμενικῶν ἀξιών, ἀλλ' ἀντιθέτως ὁ καλὸς ἢ κακὸς ἀντικατοπτρισμὸς τῶν ἀντικειμενικῶν ἀξιών μέσα μας καὶ ἡ ὑποκειμενικὴ ἀντίδρασίς μας πρὸς τὴν ἐπίδρασι, τὴν ὁποίαν ἀσκοῦν οἱ ἀντικειμενικὲς ἀξίες ἐπάνω μας. Ἡ διαφορετικὴ ἀξιολογικὴ θεώρησις δὲν σημαίνει ἐπινόησι τῶν ἀξιών, οἱ ὁποῖες ὑφίστανται ἀντικειμενικῶς, ἀλλὰ διαφορετικὴ —ποιοτικῶς, ποσοτικῶς καὶ ἱεραρχικῶς— ὑποδοχὴ τους, ποὺ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν βαθμὸ τῆς ὑγείας καὶ καθαρότητος τοῦ ὑποκειμενικοῦ ἀξιολογικοῦ μας κατόπτρου».

Ὅσον ἀφορᾷ στὸ αἴτημα τῆς ἐξασφαλίσσεως τῆς ἐλευθερίας τοῦ διδακτικοῦ καὶ ἐρευνητικοῦ ἔργου τῶν Πανεπιστημίων, τονίσαμε στὴν παρέμβασί μας, ὅτι τὸ αἴτημα τοῦτο ἀπρέπει μᾶλλον νὰ συμπληρωθῇ μὲ τὸ αἴτημα ἀναδείξεώς τους σὲ ἐστίες ἀκτινοβολίας τοῦ πνεύματος τῆς ἀληθινῆς ἐλευθερίας. Καὶ ἐφ' ὅσον ἡ ἀληθινὴ ἐλευθερία προϋποθέτει ὀρθὴν θεὰ ὄλων τῶν ἀξιών καὶ τῆς ὀρθῆς ἱεραρχικῆς κλιμακώσεώς τους, γιὰ νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ προτιμᾶται —κατὰ τὴν ἐκάστοτε ἀλληλοδιασταύρωσι ἢ ἀντιπαράθεσί τους— ἡ ἀνώτερη ἀξία ἀντὶ τῆς κατωτέρας καὶ τὸ «κρεῖττον» ἀγαθὸν ἀντὶ τοῦ «χειρότερου», γίνεται φανερό, ὅτι τὰ Πανεπιστήμιά μας δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνουν φυτώρια ἀληθινῆς ἐλευθερίας, ἐὰν δὲν θεραπεύουν ἀπὸ τὸν πνευματικὸν δαλτωνισμό καὶ ἐὰν δὲν προβάλλουν στοὺς σπουδαστὰς τους τὸ πλήρωμα τῶν ὀρθῶς ἱεραρχημένων ἀξιών».

Χαίρομεν, διότι πολλοὶ διὰ τῶν εἰσηγήσεων καὶ παρεμβάσεων παρουσίασαν παρομοίαις ἀπόψεις καὶ ἐτόνισαν, ὅτι τὰ Πανεπιστήμια καὶ Ἀνώτατα Ἐγκαιδευτικὰ Ἰδρύματα πρέπει νὰ εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου ἀνθρωπιστικὰ καὶ νὰ ἐλευθερώνουν ἐκ τῆς δεσποτείας τοῦ ἀκράτου

ἐπιστημονισμοῦ καὶ νοσηριαρχικοῦ σωβινισμοῦ, ὅστις ἐξαφανίζει ἐκ τοῦ ὀπτικοῦ πεδίου τὰς ἀνωτέρας πνευματικὰς ἀξίας.

Ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος τόμος, ὅστις τιμᾷ τὸν Πρύτανιν κ. Σταθόπουλον καὶ τὴν Ὀργανωτικὴν Ἐπιτροπὴν τῶν ἐκδηλώσεων εἶναι τῶ ὄντι μνημειώδης, ἀφ' ἑνὸς διότι παρουσιάζει ἱστορικὰς ἐπετειακὰς ἐκδηλώσεις, εἶναι καλλιτεχνικώτατος, τετυπωμένος ἐπὶ ἀρίστου πολυτελοῦς χάρτου, καὶ περιέχει πλῆθος ἐγχρωμῶν καὶ μὴ φωτογραφιῶν, καὶ ἀφ' ἑτέρου διότι παρουσιάζει εἰς πολλὰς γλώσσας ἐν ἐξαίρετον ἐπιστημονικὸν συμπόσιον, ὅπερ ἡσχολήθη περὶ τὸ σπουδαιότατον θέμα τοῦ οὐσιαστικοῦ προσανατολισμοῦ τῶν Πανεπιστημίων.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Ronald G. Robertson CSP, *The Eastern Cristian Churches, A Brief Survey* (revised third edition), Roma, 1990, pp. XI-129. (Αἱ Ἀνατολικαὶ Χριστιανικαὶ Ἐκκλησίαι. Μία σύντομος περιγραφή, γ' ἐκδ. Ρώμη, 1990, σελίδες XI-129).

Ἐκτὸς τῶν δύο προλογικῶν σημειωμάτων, ὁ Πίναξ Περιεχομένων (σελ. 1-111) ἔχει ὡς ἐξῆς: Πρόλογος, σελίδες VII-XI. I. Ἡ Ἀσσυριακὴ Ἐκκλησία τῆς Ἀνατολῆς, σελίδες 1-4. II. Αἱ Ἀνατολικαὶ Ὀρθόδοξοι (Ἀρχαῖαι Ἀνατολικαὶ) Ἐκκλησίαι, σελίδες 5-18. III. Ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, σελίδες 19-79. IV. Αἱ Καθολικαὶ Ἀνατολικαὶ Ἐκκλησίαι, σελίδες 80-118. Βιβλιογραφία, σελίδες 119-125. Πίναξ, σελίδες 126-129.

Ὁ συγγραφεὺς, Ρκαθολικὸς ἱερομόναχος, μέλος τοῦ ποντιφικικοῦ συμβουλίου διὰ τὴν προώθησιν τῆς χριστιανικῆς ἐνότητος τοῦ Βατικανοῦ, εἰς τὸν πρόλογόν του (σελίδες VII-XI) ἐκφράζει τὰς προσωπικὰς του σκέψεις καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας του. Ὅπως καὶ ἄλλοτε ἐσημείωνεν ὁ γράφων, καλὸν εἶναι νὰ παρακολουθῆ κανεὶς τὸν τρόπον, μὲ τὸν ὅποιον μᾶς βλέπουν οἱ ἄλλοι. Γενικὰ, τόσον ἐδῶ ὅσον καὶ εἰς ὀλόκληρον τὸ ἔργον, ὁ συγγραφεὺς ἐμφανίζεται πολὺ προσεκτικὸς καὶ ἀντικειμενικὸς. Ἀκολουθοῦν μερικαὶ σκέψεις, μὲ τὸ αὐτὸ πνεῦμα, ὑπὸ τοῦ γράφοντος.

Ὁ πατὴρ Ρόμπερσον διὰ τὰς «Ἐκκλησίας μὲ ἀνώμαλον σχῆμα», τῶν παλαιοπίστων, τὴν ὑπερόριον ρωσικὴν τὴν οὐκρανικὴν ὀρθόδοξον, τὴν ὀρθόδοξον τῆς Λευκορωσίας, τὴν Μακεδονικὴν ὀρθόδοξον, τῶν παλαιοημερολογητῶν τῆς Ἑλλάδος, λέγει ὅτι «σήμερον οἱ Ὀρθόδοξοι τὰς θεωροῦν τοῦλάχιστον ἀντικανονικὰς, ἂν μὴ πλήρως σχισματικὰς» (σελίδες VIII, 69-79).

Τὰς ὀρθοδόξους Ἐκκλησίας τὰς παραθέτει «κατὰ μίαν τάξιν, ἡ ὁποία ἀνταποκρίνεται εἰς αὐτὴν τοῦ Πατριαρχείου τῆς ΚΠόλεως» (σ. VIII), εἰς τὰς αὐτοκεφάλους Ἐκκλησίας ἕμως περιλαμβάνει καὶ τὰς Ἐκκλησίας τῆς Τσεχοσλοβακίας (σ. 51) καὶ τῆς Μετροπόλια (Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἐν Ἀμερικῇ), σελίδες 53-54, εἰς δὲ τὰς αὐτονόμους τὰς Ἐκκλησίας τῆς Ἰαπωνίας (σελίδας 60-61) καὶ τῆς Κίνας (σ. 62). Θὰ πρέπει νὰ λεχθῆ ὅτι αἱ Ἐκκλησίαι αὗται δὲν ἀναγνωρίζονται ὡς αὐτοκέφαλοι ἢ αὐτόνομοι ἀπὸ μέρους τῶν περισσοτέρων ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν (σ. VIII) καὶ ὄχι μόνον ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον. Τονίζεται ἡ σοβαρότης τοῦ προβλήματος τῆς ὀρθοδόξου διασπορᾶς καὶ ἡ μετὰ πολλῆς προσοχῆς παρακολούθησις τῶν στατιστικῶν δεδομένων (σ. IX). Εἰς τὰς στατιστικὰς περιλαμβάνονται, ἐκτὸς ἀπὸ τὰς μητέρας Ἐκκλησίας, μόνον οἱ πιστοὶ οἱ ζῶντες εἰς τὴν Βόρειον Ἀμερικὴν, τὸ ἡνωμένον βασιλεῖον καὶ τὴν Αὐστραλίαν (σ. IX).

Οἱ Κόπται συνιστοῦν μίαν σημαντικὴν μειοψηφίαν εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν μεγαλύτεραν χριστιανικὴν κοινωνίαν εἰς τὴν μέσην ἀνατολὴν (σ. 10). «Τὸ 1959 ἡ Κοπτικὴ Ἐκκλησία ἐπεκύρωσε τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας, ἀνυψώνουσα τὸν βαθμὸν τοῦ πρωιεράρχου αὐτῆς εἰς Πατριάρχην» (σελίδες 12-13). «Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς ἐκ-

κλησιαστικῆς διοργανώσεως / τάξεως ἢ Ὁρθοδοξία εἶναι μία κοινωμία Ἐκκλησιῶν, αἱ ὁποῖαι ὄλαι ἀναγνωρίζουν τὸ Πατριαρχεῖον ΚΠόλεως ὡς «πρῶτων μεταξύ ἴσων» (σ. 19). Τὸ Σχίσμα, σελίδες 19-21, 80-82. Ὁ ἀριθμὸς τῶν πιστῶν ποὺ ὑπάγονται εἰς τὸ πατριαρχεῖον τοῦτο ἀνέρχεται εἰς τὰ 5.500.000 καὶ ὄχι 2.500.000 (σ. 23).

Ἰσως θὰ ἦτο ὀρθότερον νὰ λεχθῆ ὅτι οἱ ὀρθόδοξοι πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας μετὰ τὸ 1517 δὲν ἦσαν «ἠναγκασμένοι», ἀλλὰ παρέμενον κατὰ διαστήματα εἰς τὴν ΚΠολιν (σ. 24). Δὲν νομίζω ὅτι ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν πραγματικότητα ὁ ἐξονομασμὸς τῶν ὀρθοδόξων πατριαρχῶν τῆς Ἀντιοχείας ὡς «τιτουλαρίων» μετὰ τὸ 1098 (σ. 25).

Κατὰ τὸν ΙΗ' καὶ ἰδίως τὸν ΙΘ' αἰῶνα μία μεγάλη ἀναγέννησις τῆς ρωσικῆς ὀρθόδοξου θεολογίας, πνευματικότητος καὶ μοναχικῆς ζωῆς ἔλαβε χώραν (σ. 30). «Ἡ ρουμανικὴ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία εἶναι μοναδικὴ μεταξύ τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, διότι μόνη αὐτὴ διατελεῖ ἐντὸς ἑνὸς Λατινικοῦ πολιτισμοῦ» (σ. 34). Εἰς αὐτὴν θεωροῦνται τὰ θεολογικὰ περιοδικὰ «ὕψηλῆς ποιότητος» καὶ τὰ θεολογικὰ ἔργα «σπουδαῖα». «Ἡ Ρουμανικὴ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἐμφανίζεται (νὰ εἶναι) ἢ πλέον δυναμικὴ ἀπὸ ὄλας τὰς ὀρθοδόξους Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης» (σ. 35). Θὰ ἦτο ὀρθότερον, προκειμένου περὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Βουλγαρίας, νὰ ἐλέγτο ὅτι ἡ εἰς πατριαρχεῖον ἀνώψωσις τῆς ἐγένετο ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τὸ 1961 (σ. 37).

Ἡ Διαρκὴς Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος σημειώνεται ὅτι ἀποτελεῖται ἀπὸ 13 ἐπισκόπους, χωρὶς νὰ τονίζεται ὅτι ἕνας ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι ὁ ἐκάστοτε ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος, ὁ καὶ πρόεδρος τῆς (σ. 45).

Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἀνεγνώρισε τὸ αὐτοκέφαλον τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Πολωνίας τὸ (1924) 1925, πρᾶγμα τὸ ὅποιον ἀπεδέχθησαν ἔκτοτε ἅπασαι αἱ ὀρθόδοξοι Ἐκκλησίαι, ἡ δὲ ἐμπερίστατος τότε ὀρθόδοξος Ἐκκλησία τῆς Ρωσσίας ἐπραξε τοῦτο ἀργότερον, τὸ 1948, ὅπως λέγεται ὀρθῶς καὶ εἰς τὸν κατάλογον τῶν Ἐκκλησιῶν μελῶν τοῦ ΠΣΕ (ἐκδ. β', Γενεὴ 1985, σελίδες 168-169) καὶ γίνεται ἀποδεκτὸν ὑπὸ τῶν σημερινῶν ἐπισήμων ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν τῆς ὀρθοδόξου πολωνικῆς Ἐκκλησίας. Δικαιώμα συμμετοχῆς εἰς τὰς πανορθόδοξους διασκέψεις ἔχουν αἱ ὑφ' ὄλων τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν ἀναγνωριζόμεναι ὡς πατριαρχεῖα, αὐτοκέφαλοι καὶ αὐτόνομοι ὀρθόδοξοι Ἐκκλησίαι (σ. 54), πρᾶγμα τὸ ὅποιον δὲν φαίνεται νὰ εἶναι γνωστὸν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως.

Τὸ Δ' Μέρος «Αἱ Καθολικαὶ Ἀνατολικαὶ Ἐκκλησίαι» (σελίδες 80-118), τὸ ὅποιον γράφεται ἀπὸ τὸν ἴδιον ρκαθολικὸν συγγραφέα, εἶναι μία συνολικὴ παρουσίασις τῆς ἐμφανίσεως, τῆς ἱστορικῆς ἐξελιξέως καὶ τῆς διοργανώσεως διὰ τοῦ προσηλυτισμοῦ τῶν διαφόρων οὐνιτικῶν Ἐκκλησιῶν, μέσα ἀπὸ τὰ σπλάγχνα τῶν ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν καὶ παραδόσεων, καταδεικνύει δὲ τὴν κατὰ ἕνα συμπαγῆ τρόπον παγίωσιν καὶ συνέχισιν τῆς ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐκκλησιαστικῆς - ἐκκλησιολογικῆς γραμμῆς, ποὺ ἀκολουθεῖ ἡ Ρώμη.

Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ ποντιφικικοῦ Ἰνστιτούτου τῶν ἀνατολικῶν σπουδῶν εἰς τὴν Ρώμην θεωρεῖται «μία ἀπὸ τὰς καλύτερας βιβλιοθήκας διὰ τὰς χριστιανικὰς ἀνατολικὰς ἐρεῦνας εἰς τὸν κόσμον» (σ. 81). Κατὰ τὸν συγγραφέα ὁ ὅρος «οὐνία» καὶ τὰ παράγωγά τῆς θεωροῦνται δυσφημιστικὰ ἢ ἐξευτελιστικὰ (σ. 81). «Μετὰ τοὺς Μαρωνίτας, ἡ Μελχιτικὴ Καθολικὴ Ἐκκλησία εἶναι ἡ μεγαλύτερα καὶ πλέον ἀκμάζουσα Καθολικὴ κοινωμία εἰς τὴν Μέσην Ἀνατολήν», με ἕν ἑκατομμύριον πιστοὺς (σελίδες 98-101).

Βιβλιογραφία. «Ἡ βιβλιογραφία αὐτῆ περιλαμβάνει μόνον τὰ μείζονα ἔργα, τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ βιβλιαρίου τούτου, με μίαν ἐπὶ πλέον συλλογὴν βιβλίων εἰς τὰ ἀγγλικά ἐπὶ τῶν διαφόρων μορφῶν - τομέων τῶν ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν, διὰ περαιτέρω ἐρευναν» (σ. 112). Ἀκολουθεῖται ἡ ἀλφαβητικὴ σειρὰ τῶν ἐπωνύμων τῶν συγγραφέων. Ἰσως θὰ ἦτο καλὸν τὰ ἔργα τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως (π.χ. Ἰωάννου Μέγενδορφφ) νὰ ἐτίθεντο κατὰ τὴν χρονολογικὴν σειρὰν τῆς ἐκδόσεώς των. Διὰ μερικὰ βιβλία παρατίθενται καὶ κρίσεις.

Ἡ παροῦσα ἐργασία συνιστᾷ ἓνα πολύτιμον ὄδηγόν διὰ τὴν παρακολούθησιν τῆς ἱστορίας καὶ τῆς σημερινῆς πραγματικότητος τῶν ὑφισταμένων καὶ ἐδῶ ἐξεταζομένων ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Jean Darrouzès et Albert Failler, *Tables Générales des «Echos d' Orient» (1897-1942)*, Paris, Institut Français d' Etudes Byzantines, 1986, pp. 392. = *Γενικοὶ πίνακες τοῦ περιοδικοῦ «Echos d' Orient» (1897-1942)*. Παρίσι, σελίδες 392, γαλλιστί).

Μία ἀκόμη σημαντικὴ ἐπιστημονικὴ προσφορὰ τῶν ραθολικῶν Ἀσσομψιονιστῶν πατέρων εἰς τὰ γράμματα καὶ τὴν ἔρευαν τῶν περὶ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ τὴν Ὀρθοδοξίαν εὐρύτερον πραγμάτων, διότι τὸ περιοδικὸν τοῦτο ἐξακολουθεῖ νὰ διακρατῆ μέχρι τῆς σήμερον τὴν ἐπιστημονικὴν του ἐνημερότητα. Τὸ περιοδικὸν ἤρχισε νὰ ἐκδίδεται ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου 1897 εἰς τὴν Χαλκηδὸνα, ὅπου καὶ ἡ ἔδρα τῶν Ἀσσομψιονιστῶν πατέρων. Μετὰ τὴν μεταφορὰν τῆς ἔδρας τῶν εἰς τὸ Βουκουρέστιον καὶ τὸ περιοδικὸν ἔλαβε τὴν ἄγουσιν εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Ρουμανίας, ἔπαυσε δὲ νὰ ἐκδίδεται τὸ 1942 (1897-1942) ἀφοῦ συνεπλήρωσε 39 τόμους. Μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῆς ἔδρας εἰς τὴν πόλιν τῶν Παρισίων τὸ περιοδικὸν τοῦτο ἀφῆκε τὴν θέσιν του εἰς ἓν ἄλλο μὲ τὸν τίτλον: «Etudes Byzantines» = Μελέται Βυζαντιναί, τόμοι 1-3, 1943-1945, καὶ «Revue des Etudes Byzantines» (= Περιοδικὸν τῶν Βυζαντινῶν Μελετῶν), τόμος 4, 1946 ἐξῆς.

Λέγεται ὅτι πολλοὶ συγγραφεῖς, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τῆς πολεμικῆς μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, ἐχρησιμοποιοῦν τὰ ὀνόματά των ἀλλὰ καὶ πολλὰς φορὰς ψευδώνυμα, πρᾶγμα τὸ ὅποιον ἔκαμνον καὶ ἰδιοὶ μας κατὰ τὴν ἰδίαν περίοδον. Πολλὰ ψευδώνυμα ἀπὸ τὰ γραφόμενα κύρια ἄρθρα καὶ ἄλλα, ἔδιδον τὴν ἀφορμὴν εἰς ἀπαντήσεις ἀπὸ μέρους τῶν ἡμετέρων, αἱ ὁποῖαι ἐνεφανίζοντο ἀπὸ τῶν στηλῶν τῶν περιοδικῶν: 1. «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια», Κ/πολις, 1 (1880)-43 (1923). 2. «Νέος Ποιμὴν», ΚΠ, 1 (1919) - 5 (1923). 3. «Ὀρθοδοξία» Κπολις, 1 (1926/1927) - 38 (1963), ὡς π.χ., ὁ Βασίλειος Γ', ὁ Γεωργιάδης, πατριάρχης ΚΠόλεως.

Κατάλογοι προκαταρκτικοί, σελίδες 13-28.

I. Περιγραφή Τόμων, σελίδες 13-17.

II. Κατάλογοι τῶν Ὑπογραφῶν τῶν Ἄρθρων, σ. 19-21. Περιεργείας χάριν παρατίθενται τὰ ἑλληνικὰ ὀνόματα:

Ἀναγνωστίδης (ψευδώνυμον - ψευδ.). Νίκος Α. Βέης. Π. Βερναρδάκης (ψευδ.). Λεοντοπόλεως Χριστοφόρος. Α. Διαβαστής (ψευδ.). Τρύφων Ε. Εὐαγγελίδης. Ἀπόστολος Εὐελπίδης. Γερμανὸς Γαλλοφύλαξ (ψευδ.). Στ. Ἰωαννίδης (ψευδ.). Δ. Κίμων. Εὐτύχιος Νησιώτης (ψευδ.). Ἰωάννης Βαπτιστῆς Παπαδόπουλος. Κωνσταντῖνος Παροδίτης (ψευδ.). Α. Π. Ψυχάρης. Σωφρόνιος Πετρίδης (ψευδ.). Ἰωάννης Σάββας. Σ. Κ. Σακελλαρόπουλος. Θ. Ξανθόπουλος (ψευδ.).

III. Κατάλογος τῶν Ὑπογραφῶν τῶν Βιβλιοκρισιῶν, σ. 23-24. (Δὲν ἐπαναλαμβάνονται τὰ ὡς ἄνω ὀνόματα): I. Γιαννάκης. Σ. Πετρίδης (ψευδ.). Β. Ραφαηλίδης. Π. Ρεμούνδος / π. Σωφρόνιος. Β. Βλπίδιος Στεφάνου. Ν. Βαμβακέρης. Γρηγόριος Βουτσῖνος.

IV. Κατάλογος Βραχυγραφῶν, σ. 25. Ὅμοιος.

V. Κατάλογος τῶν Ἀσσομψιονιστῶν, σ. 27-28.

Ὁ κατάλογος περιλαμβάνει 79 συνολικῶς ὀνόματα τῶν ἀδελφῶν πατέρων, τῶν ὁποίων αἱ ὑπογραφαὶ συναντῶνται εἰς τὸ περιοδικόν. Ἀσφαλῶς ὁ ἀριθμὸς των θὰ ἤμπορούσε νὰ αὐξηθῆ ἢ ὀλοκληρωθῆ ἀπὸ ἄλλας πηγάς. (Ἑλπίδιος Στεφάνου — Γρηγόριος Βουτσίνος).

Ἄκολουθοῦν οἱ Πίνακες (σελίδες 29-392), πέντε τὸν ἀριθμὸν.

Τόσον τὰ προηγουμένως ἐκτιθέμενα, ὅσον καὶ οἱ Πίνακες, παρατίθενται σύμφωνα μὲ τὰ ἐπιστημονικὰ δεδομένα τῆς βιβλιογραφικῆς ἐπιστήμης. Δι' αὐτὸ καὶ δὲν συντρέχει λόγος νὰ προβῆ κανεὶς εἰς παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν ἐκτιθεμένων. Πίνακες: 1. Τῶν Ἀρθρῶν καὶ τῶν Σημειώσεων, σ. 29-81. 2. Τῶν Βιβλιογραφουμένων Ἔργων, σ. 83-209. 3. Τῆς ὕλης, σ. 211-349. 4. Τῶν Χειρογράφων, σ. 351-373. Καὶ 5. Τῶν Ἑλληνικῶν Ὀνομάτων, σ. 375-392.

Τοσαῦτα περὶ τοῦ πολυτίμου τούτου βιβλιογραφικοῦ καταλόγου.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

ἌΘανασιῦ Π. Χαστούπη, Καθηγητοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν, *Αἱ παλαιαὶ ἑλληνικαὶ μεταφράσεις τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*, ἐν «Ἐπιστημονικῇ Ἐπετηρίδι τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν», τόμ. ΚΗ', Ἀθήνα 1989, σελ. 77 ἕως 135.

Διεξήλθομεν κατ' αὐτάς, ἐν σπουδῇ, τὸν προσφάτως κυκλοφορηθέντα ὡς ἄνω τόμον τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν, εἰς τὸν ὅποιον περιέχονται εἴκοσι περίπου ἐνδιαφέρουσαι πραγματεῖαι, ἀναφερόμεναι εἰς πλείστους τομεῖς τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης. Εἰς τὸν βιβλικὸν τομέα, διὰ τὸν ὅποιον καὶ ἐνδιαφερόμεθα ἰδιαίτερος λόγος εἰδικότητος, ἀνήκουν αἱ μελέται τῶν Καθηγητῶν Μ. Σιώτου («Ἡ Ἄγια Γραφὴ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν», σελ. 35-73) καὶ Σ. Ἀγουρίδου («Γιατὶ σταυρώθηκε ὁ Χριστός; [Ἐρμηνεῖα περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τοὺς Συγγραφεῖς τῆς Καινῆς Διαθήκης]», σελ. 139-182), ὡς ἐπίσης καὶ ἡ ἐν ἐπικεφαλίδι ἐργασία τοῦ Καθηγητοῦ Ἀ. Χαστούπη.

Εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην ἐργασίαν ἐκτίθενται λεπτομερῶς ὅλα σχεδὸν τὰ ἀφορῶντα εἰς τὰς παλαιὰς ἑλληνικὰς μεταφράσεις τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Τὴν πρώτην θέσιν μεταξὺ τῶν μεταφράσεων τούτων κατέχει ἡ παλαιάτατος καὶ πασίγνωστος μετάφρασις τῶν Ἑβδομήκοντα (ἐφεξῆς Ὁ'), τὴν ὁποίαν προβάλλει ὁ σ. ὡς τὴν σπουδαιότεραν πασῶν καὶ ἐξετάζει ἐπιτυχῶς (σελ. 77-94). Μετ' αὐτὴν παρουσιάζονται ἡ μετάφρασις τοῦ Ἀκύλα (σελ. 96-97), τοῦ Θεοδοτιῶνος (σελ. 97-98), τοῦ Συμμάχου (σελ. 98) καὶ τρεῖς ἄλλαι, ἀνώνομοι μεταφράσεις, αἱ ὁποῖαι τυγχάνουν γνωσταὶ ἐκ τῶν Ἐξαπλῶν τοῦ Ὠριγένους, ὀνομαζόμεναι ἐν αὐτοῖς «πέμπτη», «ἕκτη» καὶ «ἑβδόμη» (σελ. 98-99). Ἐν συνεχείᾳ ὁ σ. ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἱστορίαν τοῦ κειμένου τῶν Ὁ' καὶ εἰδικώτερον μὲ τὰς ἀναθεωρήσεις αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Ὠριγένους (σελ. 99-103), τοῦ Λουκιανοῦ (σελ. 103-104) καὶ τοῦ Ἡσυχίου (σελ. 104-105), ἐπὶ πλέον δὲ καὶ μὲ μιαν ἄλλην, τετάρτην καὶ αὐτοτελεῖ, ἀναθεώρησιν τοῦ ἰδίου κειμένου (σελ. 105). Ἀσχολεῖται ὡσαύτως μὲ τὴν ἀνασχυρότησιν τῶν ἀναθεωρήσεων τούτων διὰ τῶν σφζομένων χειρογράφων (σελ. 105-114) καὶ μὲ τὰς ἐντύπους ἐκδόσεις τῆς μεταφράσεως τῶν Ὁ' (σελ. 114-116). Περαιτέρω ὁμιλεῖ καὶ περὶ τῶν κυριωτέρων ἐκ τῶν, ἐπίσης παλαιῶν, μεταφράσεων ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι προήλθον ἐκ τῶν Ὁ' καὶ δὴ περὶ τῆς Vetus Latina (σελ. 116-121), τῶν κοπτικῶν μεταφράσεων (σελ. 121-124), τῆς αἰθιοπικῆς μεταφράσεως (σελ. 124-126), τῆς γοθτικῆς (σελ. 126-127), τῆς σλαβονικῆς (σελ. 127-129), τῆς ἀρμενικῆς (σελ. 129-131) καὶ τῆς γεωργιανῆς (σελ. 131-132). Ἐν τέλει

ἀναφέρεται, καθ' ὅμοιον τρόπον, καὶ εἰς τὰς ἀραβικὰς καὶ τὰς περσικὰς μεταφράσεις, τὰς προελοθούσας ἐξ ἀνεξακριβώτων πρωτοτύπων (σελ. 133-135).

Ἡ μικρὰ ἀλλ' ἐνδιαφέρουσα αὕτη ἐργασία εἶναι λίαν ἐπιμελελημένη καὶ συντεταγμένη εἰς καθαρὰν ἐλληνικὴν γλῶσσαν, ὥραϊαν ἀλλ' ὀλίγον τι δύσκαμπτον. Περιέχει πλουσιωτάτην βιβλιογραφίαν, βρίθουσαν πολυποικίλων εἰδικῶν ἔργων, ἐλληνικῶν καὶ κυρίως ξενολόγισσων. Προφανῶς ὁ σ. ἔχει δαπανήσει πολὺτιμον χρόνον, προκειμένου νὰ δυνηθῆ νὰ περισυλλέξῃ μεθ' ὑπομονῆς τὴν βιβλιογραφίαν ταύτην. Θὰ ἐκοπίασε δέ, ἀσφαλῶς, καὶ διὰ τὴν ἀπὸ πάσης ἐν γένει ἀπόψεως —ἀψογον σχεδόν— ἐμφάνισιν τῆς ἐργασίας του, καὶ εἶναι διὰ τοῦτο ἀξιέπαινος. Ἐν τσοσούτῳ ὀφείλομεν, ἐκ λόγων ἐπιστημονικῆς δεοντολογίας, νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ νέας τινὸς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, ἀλλὰ περὶ τμήματος ἐνὸς γνωστοῦ βιβλίου τοῦ ἰδίου συγγραφέως, ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐισαγωγή εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, πρὸς χρῆσιν τῶν φοιτητῶν» ('Αθήναι 1981). Θεωροῦμεν δὲ ἀξίαν ἰδιαιτέρας προσοχῆς καὶ τὴν διαπίστασιν, ὅτι τὸ πλεῖστον μέρος τῆς ὡς ἄνω ἀναλυθείσης ἐργασίας ἔχει μεταφερθῆ αὐτόουσιον ἐκ τῆς ἐν λόγῳ «Ἐισαγωγῆς», χωρὶς νὰ δηλοῦται τοῦτο, ἔστω καὶ διὰ μιᾶς ἀπλῆς παραπομπῆς. Ὡς ἐκ τούτου θὰ ἤρμοζε νὰ συγχαρῆ τις τὸν σ. ὄχι, βεβαίως, διὰ τὴν παρουσιασθεῖσαν ταύτην ἐργασίαν του, ἀλλὰ διὰ τὴν μνημονευθεῖσαν «Ἐισαγωγήν» του, μᾶλλον, καίτοι παρουσιάζει καὶ αὕτη παρόμοιον φαινόμενον, ἦτοι τὴν κατὰ λέξιν χρησιμοποίησιν πολλῶν καὶ δὴ ὀλοκλήρων τεμαχίων ἐκ ξένων συγγραμμάτων, εἰς τὰ ὅποια πάλιν δὲν γίνονται σχετικαὶ παραπομπαί. Ὅπωςδὴποτε, ὅμως, ἐὰν παραβλέψῃ τις τὰ ἐπισημανθέντα, θὰ πρέπει νὰ ἀναγνωρίσῃ, ὅτι ἡ κριθεῖσα καλῆ αὕτη ἐργασία δύναται νὰ ἀποβῆ χρησιμωτάτη εἰς ὅλους ἐμείνους, οἱ ὅποιοι ἐνδιαφέρονται νὰ ἐνημερωθοῦν ἐπὶ τῶν παλαιῶν ἐλληνικῶν μεταφράσεων τῆς Π. Διαθήκης καὶ δὲν εἶναι προσιτὰ εἰς αὐτοὺς τὰ φοιτητικὰ ἐγχειρίδια Ἐισαγωγῆς εἰς τὴν Βίβλον ταύτην, εἰς τὰ ὅποια περιέχονται, ὡς γνωστόν, ἄφθονα στοιχεῖα περὶ τῶν ἐν λόγῳ μεταφράσεων (βλ. προχείρως τὰς πρὸς χρῆσιν τῶν φοιτητῶν ἐκδεδομένας παρ' ἡμῖν Ἐισαγωγὰς εἰς τὴν Π. Διαθήκην τῶν Καθηγητῶν Π. Μπρατσιώτου, Ἀ. Χαστούπη, Δ. Δοῖκου, Σ. Καλαντζάκη κ.ἄ.).

ΠΑΝ. ΣΙΜΩΤΑΣ

Αἴτιον καὶ πολιτισμὸς.

Αἴτιον ἐπὶ τὸν καθιγῆτην ἐταγγελοθεοδώρου.

(Τμητικὸς τόμος γιὰ τὰ ἐβδομήντα τοῦ χρόνια, 1921-1991). Ἐπιτροπὴ Ἐκδόσεως: Η. Βουλογράκης, Ε. Κωνσταντινίδης, Μ. Μακράκης, Μ. Μέγζος, Σ. Πάνου, Ι. Παπαζαχαρίου, Μ. Περσελής, Γ. Στάθης, Β. Φειδᾶς, Ι. Φουντούλης, Ἀθήνα, ἐκδόσεις «Τῆνος» 1991, σχ. 17×24, σελ. 434+α'-λζ'.

Τὰ πρῶτα τυπογραφικὰ τοῦ τόμου (ὡς τῆ σελ. λζ') περιλαμβάνουν ὀλοσέλιδη φωτογραφία τοῦ τιμωμένου (ζ'), συγχαρητήρια ἐπιστολὴ τοῦ Παναγιωτάτου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ.κ. Δημητρίου (θ'), πίνακα ὀνομάτων μαθητῶν - φίλων - ἐταίρων (ια'-ιγ'), προλογικὸ σημεῖωμα γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ὁμ. Καθηγητῆ καὶ τ. Πρύτανη τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Εὐαγγ. Θεοδώρου (ιε'-ιβ') καὶ τὰ δημοσιεύματά του ἀπὸ 1945-1990 (ιγ'-λζ'): 247 βιβλία καὶ ἄρθρα+6 μεταφράσεις βιβλίων ἀπὸ τὰ Γερμανικά. Ἡ σειρὰ τῶν ἄρθρων εἶναι κατὰ ἐνότητα:

Α'. ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΟΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ.

* ΓΕΩΡ ΜΠΟΖΩΝΗ, Ἀπὸ τὸν ἀπελπισμὸς τὴν ἐλπίδα (1-9). Ἀπάντησις στὸ ἐρώτημα τί μπορῶ νὰ ἐλπίζω, ἔστω καὶ ἂν ἀμφιβάλλω, ἔστω καὶ ἂν δὲν πι-

στεύω, με βάση τὴν ἀξιολογικὴ ἀνθρωπολογία καὶ τὴν προβληματικὴ τῶν ἀξιών. * ΣΤΑΥΡΟΥ ΠΑΝΟΥ, Ἀρχαιολογία τῆς σιωπῆς καὶ τοῦ λόγου: Μία ἐκδοχὴ γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν πολιτισμὸ (11-16). Ἡ σχέση τῶν ὀρίων λογικῆς καὶ παρα-λόγου ἢ λόγου καὶ σιωπῆς στὸ χῶρο τῆς ἀρχαιολογικῆς» ἔρευνας τοῦ σύγχρονου Γάλλου φιλοσόφου Michel Foucault. * ΜΙΧ. Κ. ΜΑΚΡΑΚΗ, Ὁ τροβαδούρος τοῦ καλοκαιριοῦ καὶ τὸ κελὶ τῆς μέλισσας: Προσέγγιση στὸ πρόβλημα γιὰ τὴν σχέση τῆς τέχνης μετὰ τὴν ἠθικὴ καὶ γιὰ τὸ ρόλο τῆς στῆν κοινωνία (17-37). Ἡ τέχνη γιὰ τὴν τέχνη καὶ ἡ τέχνη γιὰ τὴν κοινωνικὴ χρησιμότητα ὡς σχέση ἀνάμεσα στὸν «τροβαδούρο τοῦ καλοκαιριοῦ» καὶ τὸν «ἐγνοιαστὸ τοῦ χειμῶνα» ἢ στὸ κελὶ τῆς μέλισσας ὡς καλλιτεχνικὴ κατασκευὴ καὶ στὸ περιεχόμενό του ὡς προσφορά στὸν ἄνθρωπο. * ΜΑΡΙΟΥ Π. ΜΠΕΓΖΟΥ, Φαινομενολογία τοῦ ἱεροῦ: Προοίμιο συστηματικῆς φιλοσοφίας τῆς θρησκείας (39-63). Ἑτυμολογία καὶ ἔννοια τοῦ ἱεροῦ, ἡ ἱστορία τῆς ἔρευνας του (γενεαλογία καὶ ὄντολογία τοῦ ἱεροῦ) καὶ ἡ σημασία του στὴ φιλοσοφία τῆς θρησκείας, μετὰ ἰδιαίτερη ἀναφορὰ πρὸς τὴν συμβολὴ τοῦ Rudolf Otto.

Β'. ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΑ.

* ΑΛΞΕ Μ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, Προσωπικὰ καὶ πνευματικὰ μέσα γιὰ τὴ δημιουργικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ χάους: Ἀπὸ τὸ χάος στὸ πρόσωπο, ἐν Πνεύματι Ἀγίῳ (65-83). Ἡ πορεία, μετὰ τὴν καθοδηγητικὴ εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, μέσ' ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ χάος καὶ τὰ μέσα γιὰ τὴν ὑπέρβασή του, μετὰ τὴν πανοπλία τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴ διαμόρφωση τοῦ προσώπου μετὰ τὴν ἐπίκληση τοῦ Δημιουργοῦ Ἀγίου Πνεύματος. * ΒΑΣ. Τ. ΓΙΟΥΛΤΣΗ, Ἡ εἰρήνη καὶ ἡ δικαιοσύνη ὡς ἀρετὲς - ἀξίες ἠθικῶν, πνευματικῶν καὶ πολιτιστικῶν μεταλλαγῶν (85-101). Τὸ περιεχόμενο καὶ ἡ σημασία τῆς εἰρήνης καὶ τῆς δικαιοσύνης σὲ σχέση μετὰ τὸ «κατ' εἰκόνα» καὶ «καθ' ὁμοίωσιν» Θεοῦ, ἡ διαφοροποίησή τους ἀπὸ τὴ δικαιοσύνη καὶ τὴν εἰρήνην τὸ κόσμου, καὶ ἡ εὐθύνη τῆς Ὀρθοδοξίας γιὰ εἰρηνιστικὲς (διαφορετικὲς ἀπὸ τὴς πολιτικοκοινωνικὲς) πρωτοβουλίες στὸ σύγχρονο κόσμο. * ΗΛ. ΒΟΥΛΓΑΡΑΚΗ, Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης Χρυσόστομος καὶ ἡ κοινωνικὴ ἠθικὴ (103-121). Ἡ στάση τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου ἀπέναντι στὴν πένια καὶ στὸν πλοῦτο, στὴν πολιτικὴ ἐξουσία, στὴ μοναχικὴ πολιτεία καὶ στὴ συμμετοχὴ τῶν μοναχῶν στὰ προβλήματα τοῦ κόσμου, μετὰ τὴν ἐκτίμησή του γιὰ τὴν ἀνωτερότητα, ὄχι τόσο ὄντολογικὴ ὡς τελεολογικὴ, τοῦ κόσμου τῆς μεταίστορίας σὲ σύγκριση μετὰ τὸν κόσμο τῆς ἱστορίας. * ΕΜΜ. Π. ΠΕΡΣΕΛΗ, Εὐρωπαϊκὴ καὶ πατερνιστικὴ καὶ Ἑλληνικὴ ὀρθόδοξη ἀγωγή: Προβληματισμὸς ἐνόψει τῆς Εὐρωπαϊκῆς ὀλοκλήρωσης τοῦ 1992 (123-138). Ἡ ἔνωση τῆς Εὐρώπης μετὰ τὴν Εὐρωπαϊκὴ παιδεία καὶ τὴς δημοκρατικὲς ἀξίες καὶ ἡ ὀλοκλήρωσή της μετὰ τὴν συμβολὴ τῆς Εὐαγγελικῆς καὶ Ἑλληνορθόδοξης πατερνικῆς θεολογίας καὶ παράδοσης.

Γ'. ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ.

* CON. SCOUTERIS, Doxology, the Language of Orthodoxy (139-148). Ἡ «δοξολογία», κέντρο τῆς Ὀρθόδοξης θεολογίας, ὡς ὀσία τῆς χριστιανικῆς ζωῆς καὶ ἡ σημασία της στὴν ἐποχὴ μας ὡς γλῶσσα τῶν ἁγίων καὶ ὅλων ἐκείνων ποὺ ἀκολουθοῦν τὴν πορεία τους στὴν ταπεινοφροσύνη καὶ στὴν ὑπακοή. * ΙΩ. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, Λειτουργία καὶ ἐνόττητα τῆς Ἐκκλησίας (149-170). Ἀναζήτηση τῆς δυνατότητας γιὰ τὴν ἐπανάσταση τῆς Ἐκκλησίας μέσα στὴν ἴδια τὴν ἱστορικὴ καὶ πνευματικὴ τῆς ζωὴ καὶ τὴν ἐπιστροφή στὴ Λειτουργία (λειτουργικὴ συνείδηση καὶ ἐμπειρία τῆς Ὀρθοδοξίας) τῆς μιᾶς Ἐκκλησίας. * ΒΛΑΣΙΟΥ ΦΕΪΔΑ, Τὸ ζήτημα τῆς χειροτονίας τῶν γυναικῶν (171-205). Θεολογικὴ προσέγγιση τοῦ θέ-

ματος, με βάση τὴν ἐκκλησιαστικὴ συνείδηση καὶ πράξι γιὰ τὴ διαφορὰ τῆς πνευματοκεντρικῆς τυπολογίας τῆς γυναίκας ἀπὸ τὴ χριστοκεντρικὴ τυπολογία τοῦ ἱερατείου.

Δ. ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ.

* **ΙΩ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ**, Λειτουργικὲς ἰδιομορφίαι τῶν ἀκολουθιῶν τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς (207-236). Ἡ ἀναζήτηση, ἐπισημάνση καὶ προσπάθεια ἐρμηνείας τῶν ἰδιομορφιῶν αὐτῶν, με βάση τρεῖς γενικὲς ἀρχές-κλειδιά γιὰ τὴν κατανόησίν τους. * **ΕΛΕΝΗΣ ΚΑΚΟΥΛΙΔΗ - ΠΑΝΟΥ**, «Ἄρατε πύλας...»: Ἀπὸ τῆ θρησκευτικῆ λογοτεχνία τοῦ 16ου αἰῶνα (237-246). Εἰσαγωγή καὶ παράθεση ἐκτενοῦς ἀποσπάσματος γιὰ τὴν κἀθοδο τοῦ Χριστοῦ στὸν Ἄδη καὶ τὸ θρίαμβο τοῦ Παραδείσου ἀπὸ τὸ περιλάλητο βιβλίον (ἐκδόθηκε τὸ 1536) ποὺ ἔγραψε στὴ φυλακὴ τοῦ Κερκυραῖο ἱερομόναχος Ἰωαννῖνος Καρτάνος καὶ ποὺ θὰ μπορούσε νὰ πάρει μιὰ ἐνδιαφέρουσα θέση στὴ θρησκευτικὴ μας λογοτεχνία. * **Πρωτοπρ. ΓΕΩΡ. Δ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ**, Ὁ Ἄρχιεπίσκοπος Κεφαλληνίας, Ζακύνθου καὶ Ἰθάκης Παΐσιος (Χοῦδᾶς) καὶ ἡ εἰς Ἄγιον ἀνακήρυξι του (247-270). Βίος τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Παΐσιου, ἡ ἀνακήρυξι του σὲ Ἄγιο καὶ ἡ ἱερὰ ἀκολουθία του.

Ε. ΠΑΛΑΙΟΔΙΑΘΗΚΙΚΑ.

* **ΕΛ. ΕΚΟΝΟΜΟΥ**, The Interpretation of Genesis and the Contemporary Theories of Creation (271-286). Οἱ πηγὲς τῶν πατερικῶν ἐρμηνειῶν τῆς Δημιουργίας καὶ οἱ σύγχρονες θεωρίαι γιὰ τὴ δημιουργία καὶ ἡ ἀνάγκη ν' ἀνοίξουμε στὶς σχολές μας τὶς πύλες γιὰ ἐκείνη τὴ «σχολὴ τῆς Δημιουργίας» ποὺ θὰ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ διδασκόμαστε γιὰ τὸ Δημιουργό. * **ΔΑΜ. ΔΟΪΚΟΥ**, Οἱ αὐτοὶ τοῦ Θεοῦ, οἱ ἀθυγατέρες τῶν ἀνθρώπων καὶ οἱ ἀγίγαντες» κατὰ τὸ Γεν. 6,1-4 (287-308). Προσπάθεια γι' ἀπάντηση στὰ ἐρωτήματα ποὺ ἀνακύπτουν γιὰ τὴν ἰδιότητα καὶ τὴν καταγωγὴ τῶν ὄντων, ποὺ ἀναφέρονται σὲ μιὰν ἀπὸ τὶς πιὸ ἀνιγματικὲς ἐνότητες τῆς Πεντατεύχου, ἀλλὰ καὶ στὰ φιλολογικὰ προβλήματα τῆς ἴδιας τῆς ἐνότητος.

ΣΤ. ΙΣΤΟΡΙΚΑ.

* **ΔΗΜ. ΓΟΝΗ**, Τὸ Τύρνοβο καὶ οἱ παραθαλάσσιες μητροπόλεις καὶ ἀρχιεπισκοπὲς (Βάρνας, Μεσημβρίας, Σωζοπόλεως καὶ Ἀγκιάλου) κατὰ τὸν 14' αἰῶνα (309-328). Διερεύνηση τοῦ προβλήματος γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ πατριαρχείου Τυρνόβου μετὰ τὶς μητροπόλεις καὶ ἀρχιεπισκοπὲς τῶν δυτικῶν παραλίων τοῦ Εὐξείνου Πόντου, μετὰ τὴν ἔγγραφο πηγές. * **ΕΜΜ. Ι. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ**, Τὰ 150 χρόνια τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς (1837-1987): Ἱστορικὴ ἀνασκόπησις (329-338). Ἀναφέρεται στὴν ἰδρυση, τὴ λειτουργία καὶ στὴν προσφορὰ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, στὶς σχέσεις της μετὰ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν Πολιτείαν, στὴν κατάρτιση κληρικῶν καὶ ἐκπαιδευτικῶν, στὴν ἐπιστημονικὴ ἀντιπαράθεση μετὰ ἀντορθόδοξες καὶ ἀντεθνικὲς τάσεις καὶ στὴ σύγχρονη Οἰκουμενικὴ Κίνησι γιὰ τὴν ἐνότητα τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου.

Ζ. ΔΙΑΦΟΡΑ.

* **ΝΙΚ. Ε. ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΥ**, Τὰ σύγχρονα μέσα εὐρείας ἐνημερώσεως καὶ ἡ μαρτυρία τῆς ἀληθείας (339-360). Ἀπάντηση στὸ

ἑρώτημα ἐὰν καὶ κατὰ πόσο «τὰ μέσα εὐρείας ἐνημερώσεως» συντελοῦν στὴν πραγμάτωση τῆς ἀξίας τοῦ ἀληθινοῦ, κατὰ τὴ φιλοσοφικὴ - ἀξιολογικὴ διατύπωση, ἢ στὴ μαρτυρία τῆς Ἀληθείας, κατὰ τὴ θεολογικὴ ὀρολογία. * ΠΑΝ. Ι. ΜΠΟΥΜΗ, Ἡ ἐρμηνεία τοῦ νόμου: Ὁ συσχετισμὸς ὑποκειμενικῆς καὶ ἀντικειμενικῆς μεθόδου (361-383). Προβληματικὴ γιὰ τὸ τί πρέπει νὰ λαμβάνουμε ὑπόψη κατὰ τὴν ἐρμηνεία καὶ τὴν ἐφαρμογὴ ἐνὸς νόμου (στὴν θεωρία καὶ στὴν πράξη): τὸ νομοθέτη (ὑποκειμενικὴ θεωρία ἐρμηνείας) ἢ τὸ νόμο, τὸ κείμενο τοῦ νόμου (ἀντικειμενικὴ θεωρία ἐρμηνείας). * ΓΡ. ΣΤΑΘΗ, Ἡ σύντομη καὶ ἀργὴ παράδοση τῆς βυζαντινῆς ψαλτικῆς (385-402). Ἡ «ποικίλη τε καὶ πολυσχιδῆς» ἀσματολογία τῆς Ἐκκλησίας μας, σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση τῆς βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς ψαλτικῆς, δηλαδὴ, καὶ σύντομη καὶ ἀργὴ καὶ ἀργὸς σύντομη γιὰ πολυποικίλη ἱκανοποίησι τῆς ἐπιθυμίας καὶ τῶν νέων καὶ τῶν μεσηλικῶν καὶ τῶν ἡλικιωμένων. * ΓΕΩΡ. Β. ΑΝΤΟΥΡΑΚΗ, Περὶ τῆς κρύπτῆς καὶ τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἰλισσοῦ (403-427). Ἀρχαιολογικὰ καὶ ἱστορικὰ δεδομένα, ἀπόψεις καὶ προβλήματα, προτάσεις καὶ σκέψεις γιὰ τὴν ἀξιοποίησι τῶν σημαντικῶν αὐτῶν μνημείων τοῦ Ἰλισσοῦ, μὲ σχέδια - εἰκόνες στίς σελ. 419-427.

M. K. M.

Chryssavgis John, *Repentance and Confession in the Orthodox Church*, Brookline, Mass., 1991, pp. 102.

Ἄλλη μιὰ ἔκδοση μὲ λειτουργικὸ - ἐκκλησιαστικὸ ἐνδιαφέρον, ποὺ μᾶς ἔρχεται ἀπὸ τὴν Αὐστραλία — μέσω Ἀμερικῆς. Μιὰ πολὺ πνευματικὴ μελέτη γιὰ τὴν Ἐξομολόγησι καὶ τὴ Μετάνοια, γραμμὴ ἀπὸ τὸν ἀπόφοιτο τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν π. Ἰωάννη Χρυσουγῆ, καὶ τυπωμένη μὲ τρόπο ἔξοχο ἀπὸ τὸ Holy Cross Orthodox Press τοῦ Brookline, ποὺ διευθύνει ὁ π. Ν. Μιχαὴλ Βαφόρης, Καθηγητῆς τῆς Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Ἱστορίας. Πρόκειται, ὅντως, γιὰ μιὰ ἔκδοση ποὺ εἶναι κ' ἐπισημονικὰ χρήσιμη, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν πράξη, δηλ. τὴ λειτουργικὴ ζωὴ τῶν τέκνων τῆς Ἐκκλησίας, ὠφέλιμη.

Ἵστερ' ἀπὸ μιὰ Εἰσαγωγή (σελ. 3-18), ὁ γνωστός μας δρ. Θεολογίας καὶ Ὑποδιευθυντῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου τῆς Ἱ. Ἀρχιεπισκοπῆς Αὐστραλίας, π. Ἰωάννης Χρυσουγῆς, ποὺ ἔχει ἀσχοληθεῖ πολὺ μὲ τοὺς ἀσκητικούς Πατέρες καὶ Συγγραφεῖς τῆς Ἐκκλησίας μας, καὶ ἰδιαίτερα μὲ τὸν ἅγιον Ἰωάννη τῆς Κλίμακος, παραθέτει μερικὰ συγκλονιστικὰ κείμενα, ἐπιλεγμένα μὲ πολλὴ προσοχὴ ἀπ' ὅσους ἔγραψαν περὶ ἐξομολογήσεως καὶ μετανόιας — ἀπὸ τ' ἀρχαῖα χριστιανικὰ χρόνια ὡς τὰ σημερινά. Στὸ τέλος τοῦ βιβλίου, δίνει καὶ τὴν Ἀκολουθία τῶν ἐξομολογουμένων στ' ἀγγλικὰ. Μακάρι νὰ δινότανε καὶ στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα τὸ χρῆσιμο καὶ ὠραῖο αὐτὸ βιβλίον.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Δέσποινας Δημόσου. Κωστούλα, Ἀγαπίου Λάνδου, Βιβλίον καλούμενον *Γεωπονικόν*, ἔκδ. «Τῆνος», Βόλος 1991, σσ. 348.

Ἡ Δέσποινα Κωστούλα εἶναι γνωστὴ στὸ πνευματικὸ κοινὸ ἀπὸ ἄλλες ἐργασίες της, καὶ ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴ φιλολογικὴ διδασκαρικὴ διατριβή της: «Ἀγάπιος Λάνδος, ὁ Κρῆς. Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ ἔργου του» (Ἰωάννινα 1983, σσ. 436. Βλ. καὶ «Θεολογία» ΝΔ', 1983, σελ. 619-620). Ἔργάζεται δόκιμα στὴ Μέση Ἐκπαίδευση ὡς Σχολικὴ Σύμβουλος καὶ εἶναι ἀφοσιωμένη στὴν ἔρευνα τῆς Μεταβυζαντινῆς - Νεοελληνικῆς Φιλολογίας. Εἶναι

πράγματι εὐτύχημα πού καταπαύστηκε με τὸν πολυγραφώτατο Μοναχὸ Ἁγάπιο Λάνδου, καθὼς καὶ τὸ ὅτι συνεχίζει τίς ἐρευνές της πάνω στὰ ἔργα του.

Τὸ νέο ἔργο της — πού θὰ μπορούσε κάλλιστα νὰ ὀνομαστεῖ ὑψηγσία καὶ νὰ τῆς δώσει κάποια θέση στὸ Πανεπιστήμιο — εἶναι ἀφιερωμένο στὸ Γεωπονικὸν τοῦ Λάνδου (ἀ' ἔκδ. 1643), πού γνώρισε μεγάλη ἐκδοτικὴ ἐπιτυχία. Σήμερα, βέβαια, πέρ' ἀπὸ τοὺς γεωπόνους καὶ τοὺς γιατροὺς (τουλάχιστο γιὰ τὴν ἱστορία τῶν κλάδων τους), τὸ «Γεωπονικόν», ἐνδιαφέρει ἀπὸ πολλὰς πλευρὰς τοὺς φιλολόγους, τοὺς γλωσσολόγους, τοὺς θεολόγους, τοὺς ἱστορικούς, τοὺς κοινωνιολόγους, τοὺς λαογράφους, καθὼς κ' ἔνα εὐρύτερο ἀναγνωστικὸ κοινόν. Γιατὶ ἐδῶ, ὁ Μοναχὸς Ἁγάπιος, ὕστερ' ἀπὸ τὰ πολλὰ πνευματικὰ βιβλία του, πού ἀπευθύνονταν στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου κ' εἶχαν σκοπὸ τὴν ὠφέλειά της, ἀσχολεῖται με τὸ σῶμα, δηλ. πῶς νὰ «εὐεργετήσῃ» καὶ «σωματικῶς» τοὺς ἀναγνώστες του, με ποικίλες συμβουλές καὶ συνταγές — ἀπὸ γεωργικὰς ἕως ἱατρικὰς! Εἶναι ἀπολαυστικὰς πράγματι ὅλες οἱ σελίδες του, σωστὸ τεφαρῖκι. Παίρνω στὴν τύχη, τὴν ἀρχὴ τοῦ κεφ. ΝΖ', «Περὶ κινήματος», ὅπου γράφει: «Τὸ δεῦτερον εἶναι νὰ μὴ κάθῃσαι ἀργός, ἀλλὰ νὰ ἐργοχειρᾶς καὶ νὰ κάμῃς ὑπηρεσίαν τινά, ὅτι με τὴν κίνησιν τῶν μελῶν καθαρίζονται τὰ περισσεύματα τοῦ σώματος καὶ διαλύονται εἰς τρόπον ὅπου ἱατρικὰ δὲν χρειάζεται, ἀμὴ ὅσοι καθέζονται ἀργοὶ ὀλημερῆς εἶναι ἀσθενεῖς τὸν περισσότερον καιρὸν καὶ ζοῦσιν ὀλίγους χρόνους. Ὅταν οὖν εἶναι ἐλαφρὸν τὸ ἐργόχειρον, δὲν σὲ βλάπτει νὰ δουλεύῃς ὅλην τὴν ἡμέραν, ἀμὴ ὅταν εἶναι βαρὺ πρέπει νὰ ξεκουράζῃσαι, διὰ νὰ παύῃς ἢ φύσις ὀλίγην ἄνεσιν' ὅτι καθὼς ἢ πολλὴ ἀργία φέρνει τὴν ἀσθένειαν, οὕτω καὶ ὁ κόπος ὁ ἄμετρος, διὰ τοῦτο ἄς εἶναι σύμμετρος...» (σελ. 175). Καὶ τὸ «Γεωπονικόν» βρῖθαι ἀπὸ τέτοια χαριτωμένα κείμενα.

Τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Λάνδου εὐτύχησε, ὅπως σημείωσα ἤδη, νὰ πέσει στὰ ἔμπειρα χεῖρα τῆς Δέσποινας Κωστούλα, ἢ ὅποια τὸ προίκισε με μακρὰ καὶ χρησιμώτατη Εἰσαγωγή¹, με τὴν κριτικὴ ἐπιμέλεια, γλωσσάριο, βιβλιογραφία κ' Εὐρετήριο - πίνακα ὀναμάτων. Θέλωμε νὰ ὑπογραμμίσουμε τὴν χρησιμότητα τῆς Εἰσαγωγῆς, καὶ ἰδιαιτέρα τὸ β' μέρος της, πού ἀσχολεῖται με τὰ ἱστορικά καὶ καθαρὰ φιλολογικὰ προβλήματα τοῦ «Γεωπονικοῦ». Πρόκειται γιὰ μιὰ ὑποδειγματικὴ ἐργασία, πού προϋποθέτει πολλὴ γνώση, ἀγάπη, μεράκι καὶ ὑπομονή. Καὶ ἡ Δ. Κωστούλα τὰ διαθέτει καὶ με τὸ παραπάνω. Ἄξιος ὁ μισθὸς της!

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

¹ Ἰωάννου Μοναχοῦ, Ἁγιαννανίτου, «*Ἥλιος σὲ ἕναν κόσμον πού δύνει (περὶ ἁγίου Μαρτίνου)*», ἔκδ. Συνοδείας Ἱερομ. Ἰωάννου, Κελλίων «Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου», Ἁγ. Ἄνα - Ἁγιον Ὄρος 1989, σσ. 432.

Ὁ δόκιμος κάλαμος τοῦ Μοναχοῦ Ἰωάννου τοῦ Ἁγιαννανίτου, μετὰ τοὺς «Βίους ἀγνῶστων Ἀσκητῶν» (με τοὺς Διαλόγους) τοῦ ἁγ. Γρηγορίου τοῦ Μεγάλου — ἕνα εἶδος ἀρχαίου Ὁρθοδόξου «Γεροντικοῦ» τῆς Δύσεως), πού γνώρισαν τὴν ἐκτίμησιν καὶ τὴν ἀγάπην ἑνὸς μεγάλου ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ, μᾶς προσφέρει σήμερα τὴν ὠραία εὐκαιρία καὶ δυνατότητα νὰ γνωρίσουμε τὴν «Δύση» καὶ τὸν κόσμον της, με βάση τὰ ἀρχαῖα κείμενα γιὰ τὸν ἅγιον Μαρτῖνο, σύγχρονον καὶ παράλληλον τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καὶ τοῦ Ἀμβροσίου Μεδιολάνων. Ὁ ἅγιος Μαρτῖνος, ὁ ὅποιος ἀμέσως μετὰ τὴν κοίμησίν του τιμᾶται ἀπ' ὅλους τοῦ χριστιανούς, ὡς ἅγιος, ἦταν ἕνας μεγάλος καὶ θαυματουργὸς Ἐπίσκοπος, πού ἦταν ὄλος ἀγάπην γιὰ τὸ ποίμνιόν του,

1. Ἐμφανίζει δυσάρεστα πάλι τὸν ἀναγνώστη ἐδῶ τὸ μονοτονικό, πού ἀκολουθεῖ τὸ μεγάλο ρεῦμα τῆς ἐποχῆς. Μερικὰ λαθάκια τυπογραφικὰ (π.χ. «σὲ ὅλους ὅσους βοήθησαν...», σελ. 10) εἶναι ἀσήμαντα καὶ περνοῦν ἀπαρτηρήρητα σχεδόν.

ὀργάνωσε ἀριστα τὸν Μοναχισμό, στὴν περιοχή πού διακονοῦσε, καθὼς καὶ τὴν ἱεραποστολικὴ δράση, γι' αὐτὸ καὶ ὀνομάζεται Ἰσαπόστολος. Ζεῖ τίς δραματικὲς στιγμὲς τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ στέκεται στύλος ἀκλόνητος καὶ ὀρθοδόξοτατος, γεμάτος ἀγάπη καὶ διάκριση.

Τὸ βιβλίον τοῦ Μοναχοῦ Ἰωάννου εἶναι γραμμένο μὲ πολὺ ζῆλο, ἀλλὰ καὶ μὲ γνώση καὶ ὑπομονή. Χρόνια τώρα τὸ ἐτοιμάζει, μὲ βάση ὅλη σχεδὸν τὴν ὑπάρχουσα —στὴν Ἀνατολή καὶ στὴ Δύση— βιβλιογραφία, κοπιᾶζοντας ὄχι μονάχα νὰ τοποθετήσῃ τὸν μεγάλο Ἅγιο στὰ πραγματικὰ πλαίσια τῆς ἐποχῆς του, μὰ καὶ νὰ μεταφράσῃ, μὲ ἀκρίβεια καὶ ἐπιτυχία, τὰ σχετικὰ λατινικὰ κείμενα, πού περιέχουν ὅλες τίς πληροφορίες γιὰ τὸ βίο καὶ τὰ ἔργα του— κυρίως τὰ περίφημα κείμενα τοῦ Σουλπικίου Σεβήρου καὶ τοῦ Γρηγορίου Τοῦ ῥώνη. Τὴν ὅλη ἐκδοσὴ ἐπλούτισε μὲ Πρόλογο, Γενικὴ Εἰσαγωγή, ἐπὶ μέρους Εἰσαγωγές, πολλὰ Σημειώσεις, κριτικὰς ἐπισημάνσεις, Ἐπιλεγόμενα, ἔγχρωμους καὶ ἀσπρόμαυρους πίνακες, χάρτες καὶ Εὐρετήρια. Στὸ τέλος τοῦ τόμου ὑπάρχει καὶ μὴ Ἄκλουθία τοῦ Ἁγίου, σύμφωνα μὲ τὴν ὀρθόδοξὴ ὑμνογραφικὴ παράδοση, γραμμένη ἀπὸ τὸν π. Ἰωάννη, καθὼς καὶ ἓνα γλυκύτατο τρίστιχο «βυζαντινὸ» μουσικὸ μάθημα, ἀφιερωμένο «τῇ χορείᾳ τῶν Ἁγίων Ἀννῆ καὶ τοῖς πέριξ, τὴν μακροαίωνα μουσικὴν παράδοσιν συνεχιζόντων».

Ὁ π. Ἰωάννης, καθὼς καὶ μερικοὶ ἄλλοι Ἁγιορεῖτες Μοναχοί, συνεχίζουν μὲ ζηλευτὸ τρόπο τὴν πνευματικὴ ἀθωνικὴ παράδοση. Ἡ θεία καὶ ὑπεραγία Σκέπη τοῦ Ἁγιωνύμου Ὁρους ἄς τοὺς φυλάγει καὶ ἄς τοὺς δυναμώνει στοὺς πνευματικὸς ἀγῶνες καὶ στὸ μοναστικὸ - συγγραφικὸ ἔργο τους, χρήσιμο γιὰ ὅλη τὴν Ἐκκλησία.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Constantine Cavarnos, *Saints Raphael, Nicholas and Irene of Lesbos* («Modern Orthodox Saints», 10), Belmont, Mass. 1990, pp. 200.

Ὁ πολυγραφώτατος καθηγητὴς Κων/νος Καβαρνός, πού, πέρ' ἀπὸ τὴ Φιλοσοφία πού δίδαξε σὲ ἀμερικανικὰ Πανεπιστήμια, ἀσχολεῖται πολὺ δόκιμα καὶ μὲ τὴν Ἁγιολογία τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, μᾶς προσφέρει, μὲ τὸ βιβλίον πού μᾶς ἀπασχολεῖ, τὸν δέκατο τόμο τῆς σειρᾶς «Modern Orthodox Saints», τὴν ὁποία ἐκδίδει τὸ «Institute for Byzantine and Modern Greek Studies. (Δ/ση: 115 Gilbert Road, Belmont, Massachusetts 02178, U.S.A.). Τὸ βιβλίον εἶναι ἀφιερωμένο στοὺς ἁγίους τῆς Θεομητῆς Μυτιλήνης Ραφαήλ, Νικόλαο καὶ Εἰρήνη, πού μαρτύρησαν στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας (1463), καὶ πού ἀποτελοῦν στίς μέρες μας (μαζὶ μὲ τὸν ἅγιο Νεκτᾶριο Πενταπόλεως) τοὺς λαοφιλέστους πόλους ἐλξέως γιὰ τὸ πλήρωμα τῆς Ἑλληνορθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἡ Ἀῖγινα καὶ ἡ Μυτιλήνη, ὡς προσκυνήματα, συναγωνίζονται τὴν Τῆνο, θὰ ἔλεγε κανεὶς, χάρις στοὺς θαυματουργοὺς ἁγίους, πού ἀναφέραμε πρὸ πάνω. Εἰδικὰ, γιὰ τὴ Θεομήτῆς Μυτιλήνης, μετὰ τὸ βιβλίον πού ἔγραψε ὁ μακαριστὸς Φώτης Κόντογλου (Σημεῖον Μέγα, 1962) καὶ τὴν «Ἀκολουθία» τῶν Ἁγίων ἀπὸ τὸν ὑμνογράφο τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας π. Γεράσιμο Μικραγιαννίτη (1964), ἓνα πλῆθος βιβλίων γράφτηκαν καὶ ἐκδόθηκαν μὲ τὸ βίο, τὸ μαρτύριο καὶ τ' ἀπειρα θαύματα τῶν νεοφανῶν Μαρτύρων Ραφαήλ, Νικολάου καὶ Εἰρήνης. Ὁ κ. Καβαρνός, ἀξιοποιώντας μὲ τὸν καλῶτερο τρόπο τὴν ὡς τώρα βιβλιογραφία, καὶ ἔχοντας γνωρίσει καὶ ζήσει ἀπὸ κοντὰ ὅλη τὴν ἱερὴ αὐτὴ ὑπόθεση, πού μοιάζει σ' ἐνδιαφέρον μὲ ἀτυνομικὸ πρᾶγματι μυστιστόρημα, μᾶς δίνει ἓνα ἔξοχο καὶ πλήρες ὅλων τῶν στοιχείων βιβλίον γιὰ τοὺς τρεῖς Νεομάρτυρες. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μακρὰ καὶ ὑπερεπαρκῆ Εἰσαγωγή, πού ἔγραψε ὁ κ. Καβαρνός καὶ ἀποτελεῖ τὸν κορμὸ τοῦ βιβλίου, ὁ τόμος περιέχει: ἓνα Συναξάρι, ἀπ' τὸ χέρι τοῦ π. Γερασίμου· Θαυματουργία

κ ἐς θ ε ρ α π ε ῖ ε ς (περιγραφή ἀπὸ τοὺς Φ. Κόντογλου, μητροπ. Μυτιλήνης Ἰάκωβο καὶ ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς ἀσθενεῖς ποὺ θεραπεύτηκαν, ἢ συγγενικά τους πρόσωπα), π ν ε υ μ α τ ι κ ἐ ς σ υ μ β ο υ λ ἐ ς τοῦ ἀγ. Ραφαήλ, δι δ ἄ γ μ α τ α ἀπ' τοὺς Ἀγίους τῆς Θεορμῆς καὶ Σ τ ο χ α σ μ ο ῦ ς τοῦ Κόντογλου, μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς θαυματουργικῆς ἀποκαλύψεως τῶν λειψάνων τῶν Ἀγίων. Τὸν τόμο κλείνουν Σ η μ ε ι ῶ σ ε ι ς, Β ι β λ ι ο γ ρ α φ ῖ α καὶ λεπτομερὲς Ἐ ὕ ρ ε τ ῆ ρ ι ο.

Ὁφείλομε χάριτας στὸν κ. Καβαρνὸ γιὰ τὸ πολύτιμο βιβλίον, καὶ ἰδιαίτερα οἱ ξένοι ποὺ δὲν ἔχουν πρόσβαση στὶς ἑλληνικὲς πηγές· στὸ καλογραμμμένο (ἀφογεῖς καὶ οἱ μεταφράσεις τῶν κειμένων) καὶ καλοτυπωμένο αὐτὸ βιβλίον, θὰ βροῦν, τεκμηριωμένα πάντα, ὅλα τὰ στοιχεῖα γιὰ τὴ ζωὴ, τὸ μαρτύριον καὶ τὰ θαύματα τῶν Νεομαρτύρων τῆς Θεορμῆς!

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Κ ω ν σ τ α ν τ ῖ ν ο υ Δ. Π α π α δ ἄ κ η, Ἀρχιμανδρίτου, Θεώρησης τῆς Θεοδικίας. *Leibniz* - Ἰώβ, Ἀθήναι 1991, σελ. 61.

Εἰς ἓνα σύντομο μελέτημα ὁ λόγιος ἀρχιμ. π. Κωνσταντῖνος Παπαδάκης, προϊστάμενος τοῦ Ἱ. Ναοῦ Ἀγ. Δημητρίου Π. Ψυχικοῦ, μᾶς παρουσιάζει τὸ ἀκανθῶδες πρόβλημα τῆς θεοδικίας, δηλ. τῆς δικαιοσύνης τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ ἔναντι τῶν ἀντιρρήσεων, τῶν προερχομένων ἐκ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἐν τῷ κόσμῳ κακοῦ.

Μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν, ὅπου γίνεται λόγος διὰ τὸ πρόβλημα τοῦ κακοῦ, ὁ συγγραφεὺς, εἰς τὸ Α' Κεφ. ἀναλύει τὸν ὅρον θ ε ο δ ι κ ῖ α καὶ ἐκθέτει τὴν ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου Λεϊβνιτίου ἀντιμετώπισιν τοῦ προβλήματος, τὸ ὁποῖον δὲν λύεται μὲ τὴν λογικὴν. Ὁ πόνος καὶ τὸ κακὸν γενικώτερον ἀνήκουν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ὑπερβάσεως τῶν δυνάμεων τοῦ νοῦ. Μόνον διὰ τῆς πίστεως δύνανται τις νὰ γεφυρώσῃ τὸ ἄγνωστον τοῦ πόνου μὲ τὴν συνείδησίν μας.

Τοιοτοτρόπως ὁ συγγραφεὺς εἰσηγεῖται τὴν ὑπὸ τοῦ βιβλίου τοῦ Ἰώβ λύσιν τοῦ προβλήματος, διὰ τῆς παραδοχῆς τοῦ ἀνεξιχνιάστου τῶν θείων βουλῶν. Ἡ διαπραγματεύσις γίνεται εἰς τὰ δύο ἐπόμενα κεφάλαια. Καὶ τὸ μὲν Β' φέρει τὸν τίτλον «Γενικὸς χαρακτήρ καὶ σκοπὸς τοῦ βιβλίου τοῦ Ἰώβ. Ἰώβ καὶ Ἰώβειον πρόβλημα». Εἰς δὲ τὸ Γ' ἀναπτύσσονται αἱ ἐρμηνεῖαι, ποὺ ἐδόθησαν εἰς τὸ Ἰώβειον πρόβλημα καὶ εἶναι αἱ ἐξῆς: α') Τὰ δεινοπαθήματα τῶν ἀνθρώπων — ἀποτέλεσμα τῆς ἀσεβείας καὶ τῆς ἀμαρτίας αὐτῶν· β') Τὰ δεινοπαθήματα ὀφείλονται εἰς τὰς ἀνεξιχνιάστους θείας βουλὰς· γ') Ὁ παιδαγωγικὸς χαρακτήρ τῶν ἀνθρωπίνων δεινοπαθημάτων. Εἰς τὸ δ') μέρος τοῦ κεφ. τούτου ἀναλύεται ἡ διὰ τῆς θεοφανείας δοθεῖσα λύσις εἰς τὸ πρόβλημα τοῦ βιβλίου τοῦ Ἰώβ, διὰ τοῦ ἐλέγχου τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος δὲν δύναται νὰ ἐξιχνιάσῃ τὰς ἀπέιρους καὶ ἀνεξερευνητοὺς βουλὰς τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ὁμολογίας τῆς ἀμαρτωλότητος τοῦ Ἰώβ, ὁ ὁποῖος ἀποκαθίσταται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν προτέραν του εὐτυχίαν.

Ὡς Ἐπίλογος τοῦ βιβλίου δίδεται ἡ μαρτυρία τοῦ Stunley Jones, ὅτι μόνον διὰ τῆς πίστεως ὑπερβάλλεται οἰοδήποτε δεινοπάθημα. Τοιοτοτρόπως, ὡς συμβολὴ εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ μεγάλου προβλήματος τοῦ ἀνθρωπίνου πόνου καὶ τῆς ὑποδείξεως τοῦ μοναδικοῦ τρόπου ἀντιμετωπίσεώς του, ἔτσι τῆς χριστιανικῆς πίστεως, θὰ ἠδύνατο νὰ χαρακτηρισθῇ τὸ σύντομον μὲν ἀλλὰ χρησιμώτατον μελέτημα τοῦ π. Κωνσταντίνου Παπαδάκη.

Ι. Χ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ

Μητροπολίτου Πισιδίας Μεθ ο δ ῖ ο υ Φ ο ὄ γ ι α, Ἐκκλησία καὶ Θεολογία, Ἐκκλησιαστικὴ καὶ Θεολογικὴ Ἐπετηρὶς, Τόμος Γ' (1989-91), Ἀθήναι, σσ. α'-κ' + 702.

Ἀθόρυβα—ὅπως προσιδιάζει στὰ πνευματικὰ ἔργα—ἀλλὰ καὶ μὲ ἐπιμονὴ ὅχι συνηθισμένη σὲ καιροὺς ἡσόνος προσπαθείας, ὁ ἀπὸ Θυατείρων Ἀρχιεπίσκοπος καὶ νῦν

Μητροπολίτης Πισιδίας κ. Μεθόδιος ἐξέδωκε καὶ τὸν 10ον ὀγκώδη τόμο τῆς καθιερωμένης πλέον Ἑπετηρίδος μετὰ τὸν τίτλο «Ἐκκλησία καὶ Θεολογία». Ὁ τόμος αὐτὸς εἶναι ἀφιερωμένος στὸν Πατριάρχη ΚΠόλεως Μέγα Φώτιο, μετὰ τὴν εὐκαιρία συμπληρώσεως 1100 ἐτῶν ἀπὸ τὸν θάνατό του (891-1991), ἀν καὶ —κατὰ τὸν Σεβασμώτατο— «παρὰ τὸ καθιερωμένον, ὁ θάνατος τοῦ Μεγάλου τούτου Ἄνδρός πρέπει νὰ μετακινήθῃ μερικὰ ἔτη πρὸς τὰ πρόσω» (σ. ζ' καὶ 4).

Στὸν περιεκτικὸν καὶ λίαν κατατοπιστικὸν Πρόλόγόν του, ὁ Σεβ. ἐκδότης σημειώνει ὅτι γράφοντας τὸ ἔργον του «Ἐλ λ η ν ε ς κ α ἰ Λ α τ ῖ ν ο υ», εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ ἐκτιμήσῃ «τὸ νέον κλίμα μεταξὺ τῶν συγχρόνων ἐπιστημόνων καὶ ἑρευνητῶν, ὅπερ διεμορφώθη περὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ Ἱεροῦ Φωτίου. Διέγνωσα δηλ. μίαν ἀλλαγὴν ἀπόψεων εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῶν ἐλατηρίων τῆς δραστηριότητός του, ἡ ὁποία ἔχει ἀνάγκην περαιτέρω ἀξιολογήσεως. Διότι τότε θὰ ἐπέλθῃ καὶ ἡ πλήρης συνεισφορά μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως. Ἡ ἀναγνώρισις, συνεπῶς, τῆς οἰκουμενικότητος τῆς Συνόδου 879/80 ἀποτελεῖ τὴν μόνην προϋπόθεσιν τῆς ἐξομαλύνσεως τῶν διαφορῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως».

Τὴν ἀλλαγὴν αὐτὴν ὡς πρὸς τὴν ὀρθὴν ἐκτίμησιν τῆς μορφῆς καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Μεγάλου Φωτίου ἐπισημαίνει καὶ ἡ Α.Θ.Π. ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης κ. Δημήτριος στὸ ἀπὸ κβ' Μαρτίου 1991 σεπτὸ Πατριαρχικὸν Γράμμα (σσ. θ'-ι'), ὑπογραμμίζοντας ὅτι «αἱ ἐκ Δύσεως διαβολαὶ εἶχον κατορθώσει νὰ ἐπιβάλλουν εἰς τὴν διεθνήν ἱστοριογραφίαν κλίμα ἀρνητικὸν ὡς πρὸς τὴν προσωπικότητα, τὰς προθέσεις καὶ τὸ ἐν γένει ἔργον τοῦ Ὁμολογητοῦ Πατριάρχου», ἐνῶ «σήμερον οὐδεὶς πλέον τολμᾷ νὰ ἀμφισβητήσῃ σοβαρῶς τὸ ἠθικὸν κύρος καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ πολυσχιδοῦς ἔργου τοῦ ὄντως μεγάλου Πατριάρχου Φωτίου».

Στὸν μετὰ χεῖρας 10ο τόμο, παρατίθενται, μετὰ τὸ Πατριαρχικὸν Γράμμα, μήνυμα (στὴν ἀγγλικήν) τοῦ Καθηγ. Thomas F. Torrance, μέλους τῆς Βρετανικῆς Ἀκαδημίας καὶ ἐπιστολὴ (6.2.1991) τοῦ Ὁμοτ. Καθηγητοῦ καὶ τ. Πρυτάνεως τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν κ. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, στὴν ὁποία ἐπισημαίνονται πέντε σημεῖα τῆς μορφῆς καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Μ. Φωτίου, τὰ ὁποῖα ἀποδεικνύουν ὅτι ὁ ἱερὸς Πατὴρ «εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ὡς εἷς τῶν σπουδαιότερων ἐμπνευστῶν καὶ πατρῶνων τῆς ὑπὸ ἔνωσιν Χριστιανικῆς Οἰκουμένης καὶ τῆς ἐνοποιουμένης Εὐρώπης» (σ. ιζ'). Ὁ ἴδιος, ἐξ ἄλλου, σὲ κύριον ἄρθρον του στὴν «Ἐκκλησία» (13/1-15.9.91) χαρακτηρίζει τὸ ἔργον τοῦ Σεβ. Πισιδίας «μνημειῶδες», «ποῦ στὸ μέλλον θὰ εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα βοηθήματα στὶς περὶ τὸν ἱερὸ Φώτιον σπουδὰς» (σ. 449 καὶ ὑπόσημ. 3).

Ὡς πρὸς τὰ κυρίως Περιεχόμενα τοῦ τόμου: Μετὰ τὰ προκαταρκτικὰ ποῦ ἀναφέρθησαν ἤδη (σσ. ζ'-ιθ'), ἡ ἐκτενέστερη μελέτη εἶναι αὐτὴ τοῦ ἐκδότου, Σεβ. Πισιδίας κ. Μεθόδιου, μετὰ τίτλο «Ἐισαγωγή εἰς τὸν Μέγα Φώτιον» (σσ. 1-126), ἡ ὁποία ὑποδιαιρεῖται στὶς παραγράφους: Πρόλογος, Χρονολογικὸν διάγραμμα, Βίος-Γέννησις καὶ μόρφωσις τοῦ Φωτίου, Συγγραφικὴ δρᾶσις του, Ἑλληνισμὸς καὶ ἀνθρωπισμὸς εἰς τὴν σκέψιν τοῦ Φωτίου, Ὁ Φώτιος ὡς πολιτικὸς ἡγέτης, Ὁ Φώτιος ἐν τῇ Ἱστορίᾳ, Ὁ Φώτιος εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν Θρόνον, Ἡ σημασία τῶν Συνόδων 861, 869/70 καὶ 879/80, Ὁ Φώτιος καὶ τὸ Πρωτεῖον τῆς Ρώμης καὶ ἐκτενὴς Γενικὴ Βιβλιογραφία (σσ. 96-126).

Στῇ συνέχειᾳ καταχωρίζονται εἰδικεῖς μελέτες Μητροπολιτῶν, Καθηγητῶν, Πανεπιστημιακῶν καὶ ἄλλων εἰδικῶν —Ἑλλήνων καὶ ξένων— σὲ θέματα ποῦ ἔχουν σχέση μετὰ τὴν ζωὴν, τὴν προσωπικότητα καὶ τὸ πολυσχιδὸς ἔργον τοῦ μεγάλου ἀνδρός. Οἱ Συνεργάται τοῦ τόμου εἶναι κατὰ σειρὰν: Μητροπ. Μεσσηνίας Χρυσόστομος (σσ. 127-158)· Rev. Dr. M.E. Glasswell (159-161)· Dr. A. Wittig (163-179)· Prof. J. Neville Birdsall (181-187)· Καθηγ. Δημ. Ἰω. Κωνσταντέλλος (189-206)· Καθηγ.

Ἰω. Κορναράκης (207-253)· ἀρχιμ. Νεωκρ. Τσουλκανάκης (255-275)· Δέσπω Ἀθ. Λιάλιου (277-298)· Μητροπ. Σισανίου καὶ Σιατίστης Ἀντώνιος (299-310)· Dr. Peter Plank (311-328)· Ἀσημίνα Δεδούση (329-454)· Καθηγ. Ἰω. Παναγόπουλος (455-488)· Καθηγ. Σπυρ. Τρωιάνος (489-504)· Καθηγ. Στ. Ν. Σάκκος (505-516)· Prof. Dr. Anastasios Kallis (517-529)· Πρωτοπρ. Dr. G. D. Dragas (531-669) καὶ Χρ. Ε. Γιαννούλας, πού κατήρτισε τὸ Γενικὸ Εὐρετήριο τοῦ τόμου (671-699).

Φυσικά, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ ἰδιαίτερος λόγος γιὰ κάθε μιὰ ἀπὸ τίς μελέτες πού περιλαμβάνονται στὸν τόμο. Ὅμως ἀβίαστα μπορεῖ νὰ παρατηρηθεῖ ὅτι τόσο μὲ τὴν ἐκτενῆ Εἰσαγωγή τοῦ Σεβ. κ. Μεθοδίου, ὅσο καὶ μὲ τίς μελέτες τῶν λοιπῶν ἐκλεκτῶν Συνεργατῶν ἐπιτυγχάνεται τεκμηριωμένα ἢ περαιτέρω ἀνάδειξη τῆς ἱστορικῆς μορφῆς καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Μεγ. Φωτίου, ἀνδρὸς πού σημάδεψε ἀνεξίτηλα ὅχι μόνον τὸν 9ο αἰῶνα, ἀλλὰ πού θὰ ἐπηρεάσει ἀσφαλῶς καὶ τοὺς διαχριστιανικοὺς Διαλόγους καὶ τὰ σημειούμενα βήματα πρὸς τὴν ἐνοποίηση τῆς Εὐρώπης.

Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτῆ, ἀνήκουν δίκαια συγχαρητήρια στὸν Σεβ. ἐκδότη, στοὺς συνεργάτες του, καθὼς καὶ στοὺς «ἐνισχύσαντας οἰκονομικῶς» τὴν ἐκδοση, δηλ. τὸν Σεβ. Καλαβρύτων καὶ Αἰγιαλείας κ. Ἀμβρόσιο, τὸν Μέγα Εὐεργέτη τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Γένους κ. Παν. Ἀγγελόπουλο καὶ τὴν πλειάδα Ὀμογενῶν τοῦ Λονδίνου.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Π. ΛΕΚΚΟΣ